

Korporális hagyomány és a női test ábrázolása
Annie Ernaux autobiográfiájában

Kocsis Anett Anna

2025. január

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. Feminizmus a kultúratudományokban. A nő mint testi és társadalmi létező.....	7
1.1. A nő teste és nyelve: francia feminizmus főbb törekvései.....	7
1.2. A pszichoanalízis és a nők	12
1.3. A női nem társadalomelmélete.....	15
2. Testábrázolás, korporális hagyományok és a korporális narratológia	17
3. A textualizált test Annie Ernaux prózájában.....	21
3.1. Test és emlékezet	21
3.2. Test és társadalom	23
3.2.1. A test és az osztályátlépés tapasztalata	25
3.3. Az elidegenített én	27
3.4. Testesemények narratívája	29
Konklúzió.....	33
Bibliográfia	34
Felhasznált szakirodalom.....	34
Felhasznált szépirodalom.....	38

Bevezetés

Annie Ernaux a kortárs francia irodalom egyik legmeghatározóbb alakja, akinek életművét 2022-ben Nobel-díjjal is kitüntették. Az egyik legjelentősebb irodalmi elismerést a bizottság indoklása szerint „azért a bátorságért és éleslátásért ítelték oda, amellyel a személyes emlékezet gyökereit, elidegenedését, kollektív határait élénk tárja.”¹ E szavak frappánsan összefoglalják a próza legfontosabb, a szakmai közönség által is értékelt jegyeit. Az író nő életművéről szóló szakirodalom elsősorban műfaji kérdéseket taglal, vizsgálja továbbá az emlékezés jelentőségét az életműben, az egyéni önfeltárulkozás és kollektív emlékezet dichotómiáját, s mindezt igen gyakran komparatistikai megközelítésben.² Ahhoz azonban, hogy megértsük Ernaux prózaművészetének jelentőségét a kortárs francia és európai irodalomban, a jelenkori kontextuson túl érdemes nagyon röviden kitekinteni a 20. századi francia próza legfontosabb előzményeire.

A 20. század irodalma – a század történelmi eseményeitől és filozófiai irányzataitól nem függetleníthető módon – alapvetően kétségbe vonta a realista irányzat legfőbb esztétikai törekvéseit. Az '50-es és a '60-as évek írónemzedéke megkérdőjelezte az irodalom valóságábrázoló funkcióját, így például a Nouveau Roman (Új Regény) alkotóinak munkásságában az irodalom tárgya is teljes mértékben átlényegül. Az írás tárgya helyett az írás művészete és mikéntje kerül előtérbe, a cselekmény helyett a szöveg narratív rétegeire, a karakter- és tudatábrázolás helyett pedig sokkal inkább az elbeszélőre fókuszál. A Nathalie Sarraute (*A gyanakvás korszaka* c.) tanulmánya nyomán a „gyanakvás irodalmának” is elnevezett irányzat az író és olvasót egyaránt szkepticizmusra ösztönzi, egyfajta intellektuális

¹ FÖLDES Györgyi, *Annie Ernaux Nobel-díjas*, *Élet és Irodalom*, 2022/41, <https://www.es.hu/cikk/2022-10-14/foldes-gyorgyi/annie-ernaux-nobel-dijas.html>.

² Annie Ernaux munkásságáról született fontos monográfiák közül:

Matthew JANES, *„Entrer par effraction”: Reading and Writing Subjects in Annie Ernaux’s Recent Work*, London, London Metropolitan University, 2011; Janine KELLETT, *A Study of Working Women in Selected Postwar Texts by French Women Writers*, Glasgow, University of Glasgow, 2000.

Ernaux itthon sokáig ismeretlen szerzőnek számított. Csupán első fordítója, Szávai János írt róla egy tanulmányt a '90-es évek végén: SZÁVAI János, *Annie Ernaux diptychonja = Árulás/Egy asszony*, Annie ERNAUX, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1997, 166-168.

Ernaux díjazása után azonban számos magyar szakirodalommal bővült a recepció:

FÖLDES Györgyi, *Annie Ernaux: Évek*, *Vigilia*, 87/10, 2022, 964-966; FÖLDES Györgyi, *Az önéletírás egyszerű szenvedélye (A Nobel-díjas Annie Ernaux-ról)*, 2022, <https://1749.hu/fuggo/essze/az-oneletiras-egyszeru-szenvedelye-a-nobel-dijas-annie-ernaux-rol.html>; GYIMESI Tímea, *A hely, amit Annie Ernaux elfoglal*, *Magyar Tudomány*, 184/3, 2023, 347–357; RADVÁNSZKY Anikó, *Az eltűnt lány nyomában*, *Élet és Irodalom*, 2021/8, <https://www.es.hu/cikk/2021-02-26/radvanszky-aniko/az-eltunt-lany-nyomaban.html>.

fejtőrőt nyújt a szöveg narratív rétegeit illetően, és már-már megköveteli a szövegek folyamatos megkérdőjelezését és újraértelmezését.³

Ma már nyilvánvaló, hogy a 20. századi francia irodalom történetében lényegi fordulatot jelentenek a 80-as évek, s ezen évtizedek alatt megfigyelhető egyfajta elmozdulás a szociológiai aspektusú⁴ újrealizmus irányába is. Ehhez a szocioanalitikus látásmódhoz tartozik Ernaux – és az ő követőinek, valamint pályatársainak⁵ – életműve egyaránt. Többek között azért is izgalmas a prózának ez a periódusa, mert olyan alkotások sora lát napvilágot, mely remekül ötvözi az egymással összeférhetetlennek tűnő realista-naturalista⁶ törekvéseket és az Új Regény adta elbeszélői újításokat.

A szociológiai háttér révén nem meglepő, hogy az ernaux-i életmű gyakran a feminizmus vagy épp a gender studies kontextusában⁷ kerül elemzésre, melyek egyszerre elemzik az író alkotásait stilisztikai, nyelvhasználati és tematikai szempontból, összeolvasva az életművet a feminista kritika legfontosabb meglátásaival. Népszerű elméleti kutatási téma továbbá a műfajiság,⁸ ugyanakkor a szociológiai okfejtések⁹ sem állnak távol az írónt elemző irodalmároktól.

³ MAÁR Judit (szerk.), *A francia irodalom története*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011, 802–811.

⁴ vö. François BON, *Sortie d'usine*, Paris, Minuit, 1982. Leslie KAPLAN *L'Excès - l'usine*, Paris, P.O.L., 1982. kiem. MAÁR Judit (szerk.), i. m., 855.

⁵ Elegendő kiemelni a Franciaországban sorra megjelenő szociográfiai írásokat, amelyek Ernaux életművén keresztül egészen Bourdieu szociológiai munkásságára vezethető vissza. A két legjelentősebb, nemzetközi viszonylatban is elismert fiatal francia szerző, Didier Eribon és Édouard Louis mind Ernaux prózaművészetét és Bourdieu tanulmányait veszik alapul saját múltjuk rekonstruálásához (vö. Didier ERIBON, *Visszatérés Reimsbe*. Édouard LOUIS, *Akik megölték az apámat, Egy asszony küzdelmei és átváltozásai, Leszámolás Eddyvel*). Eribon leginkább tematikai újításokban gondolja tovább az író életművét, írásstílusát sokkal jobban meghatározza a bourdieu-i hagyomány. Ezzel szemben Louis önéletrajzi ihletettséggű prózája a témaválasztáson túl már-már radikalizálja Ernaux egyszerű, lényegre törő írásmódját. Stílusa olykor kifejezetten élőbeszédszerű, szerzői ambíciója pedig „az irodalom ellen írni” (kiem. Édouard LOUIS, *Egy asszony küzdelmei és átváltozásai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2024, 19.), vagyis szakít a pátoszos fikcióval és a fennkölt hangvétellel, kialakítva egy olyan írásstílust, mely a tényekre hagyatkozva a puszta adatközlésre szorítkozik egy külső fokalizációjú, elidegenített narrátori pozícióból.

⁶Ernaux kapcsán lásd erről bővebben: Slobhán MCILVANNEY, *Annie Ernaux: un écrivain dans la tradition du réalisme*, *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 1998/2, 247–266.

⁷Mint például: Natalie EDWARDS, *Gender and Generation: Elena Ferrante, Annie Ernaux and the Legacy of Simone de Beauvoir*, *Romance Studies*, 2022/3–4, 180–194; Lyn THOMAS, *Annie Ernaux, Class, Gender and Whiteness: Finding a Place in the French Feminist Canon?*, *Journal of Gender Studies*, 2006/2, 159–168; Lyn THOMAS, Emma WEBB, *Writing from Experience: The Place of the Personal in French Feminist Writing*, *Feminist Review*, 1999/1, 27–48.

⁸ Erről bővebben lásd: Jann PURDY, *Ethnographic Devices in Modern French Autobiography: Michel Leiris and Annie Ernaux*, *Pacific Coast Philology*, 2007/1, 24–36; Chloë Taylor MERLEAU, *The Confessions of Annie Ernaux: Autobiography, Truth, and Repetition*, *Journal of Modern Literature*, 2004/1, 65–88.

⁹ Lásd: Peter ALHEIT, *Autobiography and social climbing: The inevitable compulsion on self-reflexivity and its variants*, *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 2022/3, 301–313; Ève MORISI,

Bár a fent említett témakörök is rejtenek még magukban megválaszolatlan kérdéseket, mégis úgy gondolom, hogy az életmű leginkább feltáratlannak bizonyuló területe a *testábrázolás*. Noha a női irodalom kontextusában Ernaux sajátos témái mellett gyakran felmerül a test kérdése, az életműben a *korporalitás* kérdésköre számos aspektusból megvizsgálatlan maradt. Mindemellett fontos kiemelni, hogy nem teljesen érintetlen területről beszélhetünk, ugyanis az abortált test¹⁰ és az anyai test¹¹ megjelenítésének módjairól tanulmányok, a szexualitásról pedig egy teljes monográfia¹² született már.

Ezek a munkák azonban a művekben megjelenő elbeszélő és/vagy főszereplő testi történéseit nem kapcsolják össze a társadalmi kérdések ábrázolásával. Ezzel szemben jelen dolgozat a bourdieu-i értelemben vett társadalmi lényként kívánja kezelni az életműben megjelenő *ént*, annak testi vonatkozásaival együtt. Meglátásom szerint a „megtestesülés” elválaszthatatlan a társadalomba vetettségétől, ami nem csupán a gondolkodásra és a viselkedésre gyakorol hatást, hanem identitásképző szerepet tölt be. Mindez pedig óhatatlanul kihat a testről alkotott képre, ezáltal a testábrázolásra is. Vizsgálódásunkban ezért az ernaux-i önéletírást elsősorban a *test* és a *személyes emlékezet*, illetve a *test* és a *társadalom* egymással szorosan összefonódó szempontjából kívánjuk górcső alá venni.

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy az ernaux-i testábrázolás nem függetleníthető a testiség legtágabb értelemben vett kultúratudományi hagyományaitól. Felvetésem szerint, a női test ebben az autobiográfiában egyszerre jelenik meg individuális és társadalmi konstrukcióként, amely nem csupán az emlékezés elsődleges katalizátora, hanem egyúttal a társadalmi normák és az egyén vágyainak ütközőpontja. Az életmű az önéletírás egy olyan különös válfaját képviseli, melyben, véleményem szerint, a fent említett társadalmi kontextus és a női testre való reflexió szorosan összefonódik egymással.

E jelentős prózapoétikai újítások minél teljesebb feltérképezése és megértése érdekében a dolgozat első részében szükségesnek látom tárgyalni azokat a legjelentősebb 20. századi irányzatokat és tudományterületeket, amelyek közvetett vagy közvetlen módon hatottak Ernaux-ra. Ekképpen törekszem a feminizmus és a női irodalom kérdéskörét irodalmi,

Annie Ernaux: *politics lived and written*, French Cultural Studies, 2024/1, 3–16; Bethany LADIMER, *Cracking the Codes: Social Class and Gender in Annie Ernaux*, Chimères, 2022, 53–69.

¹⁰ Holly RUNDE, *Knowing my body, knowing myself: interpreting aborted corporeality in Annie Ernaux*, Revue de littérature générale et comparée, 2017/1, <https://journals.openedition.org/trans/1466?lang=en>.

¹¹ Loraine DAY, *Annie Ernaux and Courbet's L'Origine du monde: The Maternal Body, Desire and Filial Identity in "Je ne suis pas sortie de ma nuit" and Passion simple*, French Forum, 2000/2, 205–226.

¹² Polly GALIS, *Sexuality and Corporeality in the Work of Annie Ernaux, Nancy Huston and Nelly Arcan*, The University of Leeds, 2018, https://etheses.whiterose.ac.uk/22713/2/PGalis_Doctoral%20Thesis.pdf.

társadalomelméleti és pszichoanalitikai aspektusból egyaránt megközelíteni. E három tudományterület vizsgálata nem csupán Ernaux szövegeinek interdiszciplináris értelmezhetőségét emeli ki, hanem a feminizmus, a pszichoanalízis és a modern szociológia között folyó aktív, tudományos párbeszéd kontextusba helyezi azt a szellemi bölcsőt, amelyből az ezredforduló francia írónemzedéke kinőtt.

Ezt követően az ún. testcentrikus, korporális elemzést megalapozandó, szükségesnek látom kifejteni az író nő kapcsán előszeretettel emlegetett írásstílusokat, az *écriture féminine*-t (női írást), illetve az *écriture blanche*-ot (üres írást). Ez a két narratív aspektus kihat az elemzett szöveg metapoétikai rétegeire, az elbeszélésmód személyes és társadalmi aspektusaira, illetve az írott szubjektum textualizált testének konstrukciójára. A fent említett két írásmód és poétika mellett, az életmű elengedhetetlen elméleti kontextusaként, a dolgozat vizsgálni fogja a korporális hagyományok és a korporális narratológia hatását is. Az erőteljesen nyugat-európai bölcséleti alapokon nyugvó, amerikai narratológiai irányzat újításaival az irodalomelmélet egyelőre csak elvétve foglalkozik. Ez magyarázhatja, hogy eddig Ernaux életművét sem vizsgálták az elsősorban Daniel Punday által fémjelzett – a klasszikus narratológia szempontrendszerét megújító – korporális narratológia szemléletmódján keresztül.

Az emlékezés kognitivitásával szemben a dolgozat az emlékezés korporális lehetőségeire tér ki, amely az életműben szoros összefüggésben áll a test társadalmi percepciójával és a test megítélésének osztálykülönbségeivel. Mindez alapvetően befolyásolja a narratív hangnemet és a rekonstruált múlt szövegszintű megelevenítését. A testbe zárt individuum egyszerre jelenik meg saját vágyakkal rendelkező testként, ugyanakkor társadalmi lényként, ami a korporális narratológia mentén történő okfejtések mellett szükségesnek láttatja a pszichoanalízis és a szociológiai megközelítések alkalmazását is.

Mindebből tehát az következik, hogy a kiválasztott Ernaux-regények elemzéseinek fókuszában a *korporalitás* és a *testesemények narrációjában betöltött poétikai szerepére* kerül a hangsúly. A dolgozat második felében pedig Ernaux önéletírásainak több fontos, egymással szoros összefüggésben álló darabjainak vizsgálatán keresztül szeretném bemutatni az alkalmazott elméleti megközelítés működőképességét, hatókörét.

1. Feminizmus a kultúratudományokban. A nő mint testi és társadalmi létező

Ma már szinte elképzelhetetlen kortárs női irodalomról beszélni anélkül, hogy meg ne említenénk a 20. században lezajló feminizmus társadalmi és szellemi emancipációs forradalmát, amely nem csupán Annie Ernaux írásművészetére gyakorolt rendkívüli befolyást, hanem alapjaiban értelmezte újra a női irodalom poétikáját és megítélését. A következőkben, bevezető jelleggel, kitérek a feminizmus irodalmi, kultúrtörténeti és filozófiai hatására a pszichoanalízis nőképére, valamint szociológia hozzájárulására a társadalmi egyenjogúságra törekvő irányzatok és szerzők kapcsán. Mint látni fogjuk, a különböző szellemi irányzatok komplexitásból fakad az eltérő tudományterületek között folyó termékeny vita és párbeszéd, s ezek együttese hozzájárulnak a nőkről folytatott szabadabb diskurzus kibontakozásához.

1.1. A nő teste és nyelve: francia feminizmus főbb törekvései

„Nem a természet határozza meg a nőt, hanem ő maga, azáltal, hogy testét érzetei és érzelmei útján magájává éli.”¹³
Simone de Beauvoir

A női emancipáció történeti folyamatában Simone de Beauvoir fő igazodási pontot jelent francia és nemzetközi viszonylatokban egyaránt. Ehhez hozzájárul, hogy Beauvoir életműve nem kizárólagosan irodalmi szempontból jelentős, hanem egzisztencialista filozófiája és társadalmi, politikai aktivizmusa is meghatározó. Bár egyfajta kezdőpontként hivatkozunk rá, fontos kiemelni, hogy Beauvoir a feminizmus második hullámában¹⁴ játszott döntő szerepet,

¹³ Simone DE BEAUVOIR, *A második nem*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1969, 60.

¹⁴ A feminizmus történetét, mint ismert, több korszakolása is létezik. A leginkább elfogadott felosztás szerint: az első hullám a 19. század második felétől az első világháborúig tartott, és fő céljai közé tartozott a férfiakkal azonos állampolgári jogok elérése, valamint az egyenlő esélyek az oktatás és a munka világában. A második hullám idején, azaz a '60-as és '70-es évek során a feminizmus elméleti paradigmává nőtte ki magát és a pszichológiai, társadalomelméleti és a politikai kérdésfelvetések erősödésével megjelentek olyan irányzatok, mint a gender studies és a women's studies. A harmadik hullám a '90-es évekre tehető és az interszekcionalitás fogalmára épül, ami azt hangsúlyozza, hogy a nemi megkülönböztetés mellett számolni kell a faji, osztálybeli vagy a szexuális irányultságot illető egyenlőtlenségekkel is. A negyedik, egyben utolsó hullám a 2010-es évekre tehető, amelyben fontos szerepet játszott a nagy nyilvánosságú, a nők sokaságát érintő és elhallgatott erőszakbotrányokat felszínre

így mielőtt sokrétű hatástörténete elemzésre kerülne, elengedhetetlen beszélni arról is, hogy Beauvoir előtt milyen emancipációs tevékenységek voltak jelen a feminizmusban.

A 19. század második felétől kezdve a párizsi értelmiségi körökből egyre több nőíró lépett ki a rivaldafénybe, elismert irodalmi munkásságuk mellé teljes értékű írói státuszt is szerezve saját maguk számára – gondoljunk csak George Sandra, Marguerite Vallette-Eymeryre-ra vagy éppen Sidonie-Gabrielle Colette-re.¹⁵ Ezek az írónők regényeikben elvetették a feminizmus magjait, még akkor is, ha ők maguk olykor elhatárolódtak – az akkor még meglehetősen pejoratív csengésű, sok esetben pedig egyenesen szitokszónak számító – feminista jelzőtől. Bár művészetük gondolatiságában, tematikájában ténylegesen formabontónak bizonyultak, az aktivista tettlegességig és a nőjogi küzdelmekig közvetlen módon mégsem jutottak el. Mindazonáltal ezek az országos szintű ismeretséget szerző írónők *avant la lettre* feministáknak tekinthetők, minthogy az irodalomtörténet során először váltak a férfiírók egyenrangú szellemi (vetély)társává, ezáltal előkészítve a feminizmust. Sand, Rachilde és Colette nevét említve pedig arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezek az írónők hordozták írásaikban, karaktereikben és tematikájukban először azon női perspektíva kibontakozásának lehetőségét, amely képes volt szembehelyezkedni az addigi domináns, férfiszemszögű irodalmi paradigmával.

Bár a 19. század végén az értelmiségi, irodalmi és kultúrkörökre vezethetők vissza az első emancipációs törekvések, az úgynevezett szüfrazsett, azaz az első feminista hullám csak az 1920-as és 1930-as évekkel bezárólag zajlott le, amikor is a polgári rétegből származó nők az alapjogok nemektől való függetlenségét követelték, vagyis a polgári választójogot, az egyenlő lehetőségeket a felsőoktatás és a munkaerőpiac férfiközpontú berendezkedésében. Erről az időszakról Ferenczi Sándor, magyar orvos, pszichoanalitikus előrelátóan meg is jegyzi, hogy „a nők tévedésben vannak, ha azt hiszik, hogy bajaikra a választói jog volna a megoldás. Nem a politikai, hanem a szexuális választás joga az, amit természetszerűbben

hozó #MeToo kampány. Lásd erről bővebben: LAJOS Veronika, *Nők és szociokulturális idegenség: A feminizmus tudománytörténeti vázlata a szociokulturális antropológiában*, Szellem és Tudomány, 2020/1, 63–86.

LÉVAI Katalin, *Feminizmus hullámai* = L. K. *Nők szerint a világ*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 15–65.

Haradhan MOHAJAN, *Four Waves of Feminism: A Blessing for Global Humanity*, Studies in Social Science & Humanities, 2022/1, https://mpr.ub.uni-muenchen.de/114328/1/MPRA_paper_114328.pdf.
ed. Bonnie G. SMITH, Nova ROBINSON, *The Routledge Global History of Feminism*, London–New York, Routledge, 2022.

¹⁵ TEGYEY Gabriella, *Női identitás, poétikai identitás: francia írónők a 19–20. század fordulóján*, Iskolakultúra, 2013/1, 29–31.

követelhetnének.”¹⁶ Ami késik, nem múlik, hiszen, aminek hiányát Ferenczi felrója az elsőhullámos feministáknak, a második hullám aktivistái már a programjuk élére tűzik ki.

Az 1960-as években a feminizmus második hulláma legfőbb törekvése szerint az alapjogokat tekintve már egyenrangúságot élvező nők szexuális és a testi szabadságára irányult. Beauvoir *Második nem* c. könyve, a „feminizmus »Bibliája«”¹⁷ e törekvés egyik alapvető szövegévé vált, amely évezredekre visszamenőleg tárja fel a nők kulturális, politikai megítélését, valamint jogi lehetőségeit. „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.”¹⁸ – így szól a mára már klasszikus beauvoiri kijelentés. De valóban pusztán társadalmi konstrukció lenne a nő? – teszik fel az égető kérdést a második hullám teoretikusai. Ma már korántsem tűnik túlzó kijelentésnek, hogy a nő esélyeit és szereplehetőségeit elsődlegesen nem a születési nem határozza meg, hanem maga a társadalom és annak vezetői, vagyis legtöbb esetben a politikai hatalmi pozícióban lévő férfiak.¹⁹ Minthogy arra vonatkozóan nincs egységes definíció, hogy mi a nő, Beauvoir tételmondata egy kimeríthetetlen forrás, amely folyamatos újraértelmezésre és egzisztencialista megközelítésmódokra sarkall. Talán úgy tűnhet, hogy az idézett mondat a könyv megjelentése óta finoman szólva is túlhasználódott, a sokrétű elemzések mégis újabb és újabb lehetőséget nyitnak a téma megvitatására. Ezek közül az egyik legjelentősebb a *gender* és a *nem* megkülönböztetése, melyen keresztül a beauvoiri kijelentés a genderkutatás egyik tételmondatává is emelkedett.²⁰ E nemi kategóriák szétválasztása ugyanis „lehetővé tette a maskulin és feminin identitásjegyek szubverzív reprezentációját, mintegy tágítva a női és férfi testről és tapasztalatról alkotott beszédmód határait.”²¹

A könyv jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy Beauvoir alapvető művének gondolatmenetéből kis túlzással a posztstrukturalista feminista iskola is levezethető. Mint ismert, a híres francia feminista triász, Hélène Cixous, Julia Kristeva és Luce Irigaray a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció teremtette elméleti térben²² aktívan kezdtek el

¹⁶ FERENCZI Sándor, *A korai magömlés jelentőségéről* = F. S., *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1991, 50.

¹⁷ MAGYAR Miklós, *A feminizmus "Bibliája"* – A második nem = M. M. *A Sartre-Beauvoir-mítosz színe és fonákja*, Budapest, Napkút Kiadó, 2022, 75–83.

¹⁸ Simone DE BEAUVOIR, *A második nem*, i. m., 197.

¹⁹ A feminista iskola – többek között – kritizálja a politikai és társadalmi hatalom patriarchális berendezkedését, vizsgálja a hatalom gyakorlati működését, illetve a nőket (és az etnikai, a nemzeti kisebbséget) érintő elnyomás mechanizmusát.

²⁰ HÜBEL Szilvia, *A másik és a másság a feminista diskurzusban. Nyelvi játék és politikai ellenállás között*, Korunk, 2007, <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00123/2734.html>.

²¹ POÓR Marianna, *Szubjektum, gender, szexus: A feminizmus irodalomtörténeti koncepciói*, Opus, 2010/5, 48.

²² lásd Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában*, Helikon Irodalomtudományi Szemle, 1994/1–2, 21–35.

foglalkozni a női szerzők írásainak újraértelmezésével, genderszemponturnak szövegelemzésekkel. Ha a női emancipáció tehát a 19. és a 20. század fordulóján vette kezdetét, akkor a női elméletalkotás egyenjogúsítását a posztstrukturalista feminista iskola megszületésétől datálhatjuk. Ebben az időszakban a francia feminizmus – a brit és az amerikai iskolákkal szemben – már sokkal inkább egy elméleti bölcsőt képzett és „a feminista szellemiségnek az intellektuális és a politikai életbe való integrálása terén volt kiemelkedő.”²³

Cixous, Kristeva és Irigaray tehát megalapozták azt az irányzatot, amelyhez később az amerikai és angolszász teoretikusok egyaránt csatlakoznak. A francia hagyományra támaszkodva, – többek között – Elizabeth Grosz, Judith Butler, Iris Young és Susan Bordo alkotják majd meg a később *test-feminizmusként* (corporeal feminism) hivatkozott elméleti irányzatot.²⁴ Mindez köszönhető egyfelől Cixous, Kristeva és Irigaray kritikus megközelítésmódjának, amellyel az addigi meghatározó irodalmi paradigmát szemlélik, másfelől a női szubjektum felfogására és a női test észlelésének fenomenológiájára irányuló hiánypótló kritikai meglátásaiknak.

Náluk nem csupán a korábbi női szerzők újraolvasásáról, újraértelmezéséről és kanonizálásáról van szó, hanem az írás elvont és olykor túlmisztifikált dimenziójának az anyagi térbe való áthelyezéséről. Cixous merész hasonlatában az írás fallokrata privilégiumát a maszturbációval hozza párhuzamba. *A medúza nevetése* c. esszé az ún. *écriture féminine* stilisztikai megalapozása mellett, szinte egy kiáltvány formájában szólítja fel²⁵ a nőket az írásra, „amelytől éppoly erőszakosan el lettek szakítva, mint saját testüktől, ugyanazon oknál fogva, ugyanazon törvény szerint, ugyanazon végzetes cél érdekében.”²⁶ Cixous-nál a világ megismerése és szavakba öntése mintegy a saját test megismerésével, *visszaszerzésével* válik egyenértékűvé.

Kristeva a női test kapcsán a platóni khóra²⁷ fogalmáig megy vissza, amelyet egy szimbolikus és egy szemiotikai dimenzióban vizsgál, melyben nem biológiai létezőként

²³ LÉVAI Katalin, *Feminizmustörténet – I.: A hatvanas évek lázadója*, Esély, 2001/1, 55.

²⁴ JOÓ Mária, *A feminista elmélet és a (női) test*, Magyar Filozófiai Szemle, 2010/2, 64–80.

²⁵ „És te miért nem írsz? Írj! Az írás érted van, te magadért vagy, a tested a tiéd, vedd el... Barátnőm, óvakodj a jelölőtől, amely egy jelölt hatalmához akar téged visszavezetni. Óvakodj a diagnosztikáktól, melyek nemző hatalmadat szándékoznak visszaszorítani. A „köznevek” is tulajdonnevek, melyek megalázzák a rendkívüliségedet, mikor fajtába sorolják azt. Törj ki a körökből; ne maradj a pszichoanalitikus zárkában: fordulj sarkon és vágj át!” kiem. Hélène CIXOUS, *A medúza nevetése = Testes könyv II.*, szerk. KIS ATTILA Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus Kiadó, 1997, 359.

²⁶ Hélène CIXOUS, *A medúza nevetése*, i. m., 357.

²⁷ Judith BUTLER, *Julia Kristeva test-politikája* = J. B. *Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*, Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 153–171.

hivatkozik a női testre (különös tekintettel az anyaméhre), hanem egy olyan különleges térként, amelyben identitásunk megszületik, formálódik, továbbá társadalmi szerepeink és vágyaink is megfogalmazódnak. Kristeva kiemelten foglalkozik az anyai testtel, amelyet fenomenológiai megközelítésben, Platón mellett Jaques Derrida nyomán egy prekulturális-dekonstrukciós kontextusban vizsgál.²⁸ Pszichoanalitikus elméletében a test mint létező egy szemiotikai és egy szimbolikus térben egyaránt értelmezhető. A szemiotikai test tehát egy olyan prekulturális tér, mely magában foglalja az érzéseket, a személyiségből fakadó indíttatásokat és testi vágyakat egyaránt. Ezzel szemben a szimbolikus test az önmagunk kifejezésére szolgáló nyelvi készségeket, illetve a kulturális és társadalmi közeget hordja magában, amely meghatározó mind a test, mind a testben lakozó személyiség és gondolatvilág számára.²⁹ A szemiotikai és a szimbolikus tér egymással folyamatos kölcsönhatásban és függésben állnak, mintegy biztosítva a testi és szellemi identitás kialakulását és fejlődését.

Cixous és Kristeva munkásságán túl, fontos még megemlíteni Luce Irigaray-t, aki rendkívüli szerepet tulajdonít a *másik* értelmezésének, (mellyel már Beauvoirnál, később pedig Kristevánál is találkozhatunk.) Neki tulajdoníthatjuk azt a sokat idézett diskurzuselméletet is, amely elkülöníti egymástól a domináns (patriarchális) és a neki alárendelt, *másik*, szubmisszív (női) diskurzust.³⁰ Irigaray abból indul ki, hogy a nő nem rendelkezik saját neme fölötti autoritással, mert a társadalmi, vallási és kulturális konvenciók által előírt domináns diskurzus határozza meg.

²⁸ Lásd erről: RADVÁNSZKY Anikó, *Az anyai terület visszavétele. Nő(iség), jelölődés és tér összefüggései Julia Kristevánál*, Helikon, 2003/2, 314–329.

²⁹ Uo. 314–329.

³⁰ Luce IRIGARAY, *A diskurzus hatalma, a nőiség alárendelése = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturálisizmustól a posztkolonialitásig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 483–490.

1.2. A pszichoanalízis és a nők

„A nő nem létezik.”³¹
Jacques Lacan

A filozófia és a kultúratudomány elkülöníthetetlen a pszichoanalízistől, lévén folyamatos akció-reakció kapcsolat áll fenn a két diszciplína között, kezdve a klasszikus, freudi elmélettől, egészen a posztstrukturalista, nyelvcentrikus perspektívában gondolkodó pszichoanalitikus teoretikusokig (pl. Kristeva, Irigaray). Megkockáztatható kijelentés, hogy a pszichoanalízis atyja, Sigmund Freud tanításai és a szexualitáshoz köthető nézetei részét képezik az Irigaray-féle domináns paradigmának és a fallokrata diskurzusnak. Freud szexualitásra irányuló tanulmányait³² ma már mind az orvostudomány, mind a pszichológia sok szempontból elavultnak tartja, lévén, hogy a homoszexualitást idegbetegségnek tekintette, a nők szexuális értelemben vett kisebbségi komplexusát pedig jórészt a péniszirigységből vezette le. A pszichoanalízis fallocentrizmusát már Beauvoir sem hagyta figyelmen kívül, annak ellenére, hogy ő csupán érintőlegesen foglalkozott a freudi nézetekkel:

Bosszantóan kétértelmű tan, bár dogmákon nyugszik, mint a vallások általában. A szavakat hol a lehető legkonkrétabb értelemben használja – ilyenkor a fallosz kifejezés például a férfi nemi szervét jelenti –, hol végletekig általánosított, megfoghatatlanul tág értelemben, amikor is szimbólummá válnak; ilyenkor a fallosz szó például magába sűríti a férfi összes jellegzetességeit és egész sorsát. (...) Freudot nyilvánvalóan nem érdekelte különösebben a nő problémája: lélektanát egyszerűen a férfi problematika analógiájára írta le, enyhe módosításokkal.³³

A pszichoanalízisnek a Beauvoir által is említett szemiotikai dichotómia és férfiközpontúsága révén évtizedeken át a kritikák keresztütüvével kellett szembenéznie.³⁴

Míg Beauvoir inkább a pszichoanalitikus alapvetések elemzésére és értelmezésére vállalkozott, addig Irigaray már éles bírálattal illeti Freudot. Irigaray a pszichoanalízis egészét, fallocentrikusnak tartja.³⁵ Jóllehet Freud és Irigaray között közel egy évszázadnyi távolság van,

³¹ Jacques LACAN, *God and the Jouissance of The Woman = Jacques Lacan and the École Freudienne*, eds. Juliet MITCHELL, Jacqueline ROSE, London, Macmillan Press, 1982, 137.

³² lásd Sigmund FREUD, *Három értekezés a szexualitásról*, Budapest, Helikon Kiadó, 2020.

³³ Simone DE BEAUVOIR, *A második nem*, i. m., 60-61.

³⁴ BORGOS Anna, *Nők a pszichoanalízisben: ("Önök e szempontból kivételek...")*, Lettre, 2006/3, <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00046/borgos.html>.

³⁵ Luce IRIGARAY, *A diskurzus hatalma, a nőiség alárendelése* i. m., 483–490.

mely magába foglalja az első női pszichoanalitikusokat is, a nőiség önmagáért és önmagában való értelmezése ez idő alatt csak részben ment végbe. Irigaray szerint a pszichoanalízis férfiglikát követve egyoldalúvá, deskriptív tudománnyá minősíti Freud tanait, amely nélkülözi az elemző gondolatiságot és a széles látókört.³⁶

Annak ellenére, hogy Freud gyakran válik a feminista kritikusok céltáblájává, életműve mégis alapvető szerepet tölt be a szexualitásról és a test pszichikai érzékeléséről létrejövő diskurzusban. A posztstrukturalista iskolára a legjelentősebb hatást Jacques Lacan pszichoanalitikus és filozófus gyakorolja, aki életművében gyakorta Freud tanait gondolja újra, ugyanakkor nem idegen tőle a freudi látásmód radikalizálása sem. Mint az közismert, Lacan korát a nyelv posztstrukturalista újraértelmezése határozta meg. Freud alapvetéseit nem kérdőjelezi meg, álláspontja közel azonos,³⁷ ugyanakkor a nőiség perspektíváját új megvilágításba helyezi. Többek között tematizálja a női testiséget és élvezetet,³⁸ ami épp azon kulturális és spirituális terheltségek kontextusában vizsgál, melynek Irigaray hiányolt a pszichoanalízisből. Ebből a sokat idézett tanulmányból származik Jaques Lacan – meglehetősen provokatív és radikális – kijelentése, melyet az idők során sokan, sokszor, sokféleképpen (félre)értelmeztek, miszerint: „a nő nem létezik”.³⁹ A Freudot alapul vevő és újraértelmező pszichoanalitikus álláspontját a női nem (nem)létéről számos tudományterületről próbálták már megközelíteni, s ez alól nem kivétel az irodalomtudomány sem.

A nő tehát nem létezik. Ha irodalmi kontextusba akarjuk helyezni ezt a kijelentést, akkor könnyen párhuzamot vonhatunk a domináns maszkulin irodalmi paradigmával és az évszázadokon keresztül elnyomott női hangokkal. Ebben az értelemben a női perspektíva évszázadokon át nem tudott kiteljesedni, hiszen „a nyugati diskurzus alanya férfi, a nő a priori ki van belőle zárva, és csak kitöltetlen helyként létezik.”⁴⁰ A lacani mondat egy másik lehetséges megközelítésmódja szerint „a nők szingularitását partikularitásaik objektív meghatározhatatlansága adja.”⁴¹ E nézet szerint a nőket olyan sajátosságok jellemzik, amelyek nem írhatók le egyértelmű, objektív és egyetemes meghatározásokkal.

³⁶ uo. 483–490.

³⁷ vö. Jacques LACAN, *A fallosz jelentése*, Thalassa, 1998/2–3, 23–33.

³⁸ Jacques LACAN, *God and the Jouissance of The Woman = Jacques Lacan and the École Freudienne*, eds. Juliet MITCHELL, Jacqueline ROSE, London, Macmillan Press, 1982, 137–148.

³⁹ uo. 137.

⁴⁰ Anna MITGUTSCH, *Mi az, hogy „női irodalom”?*, Lettre, 1997/1, <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm>.

⁴¹ DARABOS Enikő, „Mit akar a nő?”, Alföld, 2002/10, <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00078/darabos.html>.

Ezt az álláspontot vitatja Hélène Cixous, aki bár egyetért azzal, hogy az „általános, tipikus nő ma sem létezik”⁴², ugyanakkor heves vitába száll Lacannal,⁴³ akinek – az Irigaray-féle diskurzuselemélet felől közelítve – kétségtelenül igazat kell adnunk, hiszen a nő évszázadokon át ki volt zárva a(z irodalmi) diskurzusból. Lacan azonban egészen más perspektívából közelíti meg a nő (nem)létének kérdését. Kettejük már-már nyelvészeti jellegű vitája többek között a határozott névelő problematikáját helyezi fókuszba.⁴⁴ Rendkívüli hangsúlyt kap a névelő esetében a jelölő és a jelölt közötti kapcsolat, melyet Lacan megoldhatatlan problémaként kezel, ugyanis szerinte a névelő magában hordoz egyfajta univerzális érvényességet a definíció szempontjából. Ezzel szemben Cixous szerint a névelő értéke felbecsülhetetlen a definíciós törekvések szempontjából, amire példaként *LA* c. regényében kísérletet is tesz egyfajta női „imaginárius” női válfajának.⁴⁵

Bár, mint láthattuk, elméleti síkon a feminizmus és a pszichoanalízis gyakran egymásnak feszül, abban egyetértenek, hogy a nő (ön)meghatározása társadalmi, kulturális, sőt vallási szempontból egyaránt terhelt. Vajon létezik-e olyan társadalomelméleti gondolat, mely termékenyen kiegészíthetné a feminista kritika és a pszichoanalízis szempontrendszerét? A 20. századi szociológia, amely egyszerre objektív és szenzitív módon szemléli a női emancipáció kiteljesedését, képes e hidat képezni e két tudomány között?

⁴² Hélène CIXOUS, *A medúza nevetése = Testes könyv II.*, szerk. KIS ATTILA Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus Kiadó, 1997, 357.

⁴³ ZSÁK Judit, *A pszichoanalitikus elméletek hatása a társadalmi nem és a női szubjektum felfogására – különös tekintettel Hélène Cixous munkásságára*, Pécs, 2009, 117–120, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15282/zsak-judit-phd-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁴⁴ A vita magyar nyelven kevésbé tűnhet jelentékenynek, a nyelvtani nem hiánya miatt. A francia *la* névelő mint jelölő egy további tartalmi réteggel van feltöltve, ezáltal a jelölt tartalmi egység szempontjából meghatározott.

⁴⁵ ZSÁK Judit, *A pszichoanalitikus elméletek hatása a társadalmi nem és a női szubjektum felfogására – különös tekintettel Hélène Cixous munkásságára*, Pécs, 2009, 118, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15282/zsak-judit-phd-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

1.3. A női nem társadalomelmélete

„A nemek társadalmilag kreált megkülönböztetések.”⁴⁶
Pierre Bourdieu

Első olvasatra érdekesen hathat a humántudományok és a pszichoanalízis után a szociológia álláspontját elemezni, ugyanakkor a társadalomelmélet kórrajzainak és adatalapú elemzéseinek feltárása elengedhetetlennek látszik a feminizmustörténet pontos leírásához.

Pierre Bourdieu, 20. századi szociológus, akinek nevéhez a női emancipáció és a női nem biológiai és társadalmi lehetőségeinek leírása is szorosan kapcsolódik. Legismertebb elmélete, a mezőelmélet⁴⁷ szerint a társadalmi térben az erőforrásokat jelképező tőkékért és a hatalomért egymással versengő terek különíthetők el. Bourdieu erőforrásokként megkülönböztet gazdasági, kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkét. *Férfiuralom* c. munkája tükrében – melyben több kultúrát összevetve vizsgálja a nemek közötti különbséget és annak szociológiai projekcióját – kijelenthető, hogy a mezők szereplőinek nemi aránya kulturálisan és társadalmilag meghatározott. Ebből eredendően szociológiai alapvetés az is, hogy európai viszonylatokban nézve a nemek közötti esélyegyenlőség hiánya az egyes mezőkön belül is megjelenik. Ebben a következtetésben szintén egy olyan ok-okozati összefüggést láthatunk, mely ellentmond a pszichoanalízis biológiai determinációra építő fallogocentrikus tézisének, ugyanis Bourdieu szerint „nem a fallosz (vagy a fallosz hiánya) az alapja ennek a világképnek, hanem a nemeket rangsoroló világkép intézményesíti, alkotja meg a falloszt mint a férfiasság jelképét, a férfibecsületet (nif), és konstruál a biológiai különbségekből társadalmi lényegükben hierarchizált nemeket.”⁴⁸ Bourdieu tehát szociológiai magyarázatot ad minden olyan nemek közötti különbségre, amely kivetül a test társadalmi észlelésére és a szexualitásra, azaz a pszichoanalízissel ellentétben nem biológiai érvekkel legitimálja a férfitársadalmat. Szerinte a férfi szociodómia „a biológia nevében törvényesít egy hatalmi viszonyt, holott ez a biológia maga is természetivé tett társadalmi konstrukció.”⁴⁹

Cáfolja továbbá azt a feminista kiáltványt, hogy a nő nem a domináns férfiközpontú paradigma révén írható le. Bourdieu szerint a nő és a férfi sokkal inkább egymást feltételező természetes ellentétpároknak tekinthetők, azaz a test leírása is csupán társadalmi hagyományok

⁴⁶ Pierre BOURDIEU, *Férfiuralom*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 17.

⁴⁷ Pierre BOURDIEU, *A társadalmi és a szimbolikus tér* = P. B. *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002, 11–29.

⁴⁸ Pierre BOURDIEU, *A testet öltő uralom*, Esély, 2002/2, 98.

⁴⁹ BOURDIEU, *Férfiuralom*, i. m., 31.

által meghatározott ellentétpárok mentén valósulhat meg. Az általa képviselt társadalomelméleti perspektíva a biológiai hierarchia társadalmi konstrukcióvá minősítése által vitatja a klasszikus pszichoanalízis eleve elrendelt, biológiai-nemi hierarchiáját. A nemek egymás ellentétpárjaként való leírhatóságával pedig (részben) a posztstrukturalista feminista iskola elméleteit is cáfolja, hiszen, amennyiben a férfi és nő csak ellentétpárokból írható le, úgy a nő mindig csak a férfi kontextusában határozható meg (és vice versa).

2. Testábrázolás, korporális hagyományok és a korporális narratológia

A test tematizálása a filozófiában és a kultúratudományban korántsem újkeletű dolog. Az európai hagyományok felfejtése érdekében egészen Platónig kell visszatekintenünk. A filozófus ugyanis erősen dualista elképzelés útján gondolta el a test és a lélek kapcsolatát. Meglátása szerint a lélek „az ideák, azaz az örök létezők világához tartozóként csak az ember életideje alatt raboskodik a testbe (szóma) zárva, mely így a halhatatlan lélek börtönének, jobban mondva sírjának (széma) tekinthető.”⁵⁰ Ez a *Phaidón*ból eredeztethető platóni hagyomány és a *szóma-széma* kettőssége folytatódik kereszténység test-lélek dichotóm felfogásában, amely szerint a tiszta lélek kiszolgáltatott a testnek, amely sok esetben a bűn, a vágyak és az erkölcstelenség eredője. Ez a paradigma hosszú évszázadokon át meghatározó volt, csupán az újkori filozófiában jelennek meg olyan elképzelések, amelyek a hagyományos keretrendszerből kiemelve új értelmezési horizontot nyitottak a fogalom pár megközelítésére.

René Descartes volt az első filozófus, aki a test-lélek kettősét új elméleti keretben tárgyalta. Az *Elmélkedések az első filozófiáról* című művében a testet mint a fizikai térben létezőt, a lelket pedig egy mentális, szellemi, metafizikai síkon gondolja el.⁵¹ Descartes-nál az emberi test a világ tapasztalásáért, érzékeléséért felelős *gépként* van ábrázolva, mely elengedhetetlen szerepet tölt be a gondolkodás, a kételkedés, sőt mi több, elsődlegesen a létezés szempontjából:

Vajon annyira hozzá vagyok-e kötve a testhez, az érzékszervekhez, hogy nélkülük nem is létezhetem? De hiszen már meggyőztem magam arról, hogy nincs a világon semmi sem: nincs ég, nincs föld, nincsenek elmék, nincsenek testek. Nem győztem-e meg magam ezáltal már arról is, hogy én magam sem létezem? Semmiképp! Bizonyos, hogy én voltam, ha egyszer meggyőztem magamat valamiről.⁵²

Ez a descartes-i elképzelés nyit teret a test jelentőségének újragondolására, amellyel elsődlegesen a 19-20. századi német elméletalkotók – többek között Friedrich Nietzsche, Edmund Husserl és Helmuth Plessner – kezdtek el foglalkozni.⁵³ Ezt követően a francia

⁵⁰ KRICSFALUSI Beatrix, *Test = Média- és kultúratudomány*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix, KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2018, 198.

⁵¹ FARKAS Katalin, *Descartes és az emberi elme természete*, Korunk, 2018/8, 9–11.

⁵² René DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, Budapest, Atlantis Kiadó, 1994, 34.

⁵³ KRICSFALUSI Beatrix, *Test*, i. m., 194–209.

filozófiában is megjelentek a testet tematizáló filozófiai szövegek először Maurice Merleau-Ponty-nál, majd Michel Foucault szövegeiben.

A testről zajló – a pszichoanalízis, a szociológia, a feminizmus, a nyelvészet és kiváltképpen a filozófia diszciplínái közötti – aktív eszmecsere is előidézte, hogy a testiség ábrázolása egyre nagyobb teret nyert és nyer a különböző 20. századi és kortárs művészetekben.⁵⁴ Habár a testábrázolás mindig is jelen volt a művészetekben – amely alól nem képez kivételt az irodalom sem – azonban megkockáztatható kijelentés, hogy a múlt századra a testrepresentációk egyre inkább hangsúlyossá váltak. Például amíg a festészet és a szobrászat a testábrázolás hol absztrakt, hol szubverzív ábrázolásával kezdett el élni, addig a performanszművészet a testet a művészi alkotás performatív alanyaként kezelte. Mindeközben az irodalomban a testesemények, traumák és élmények az egyre szabadabbá váló tematikán túl mindjobban formálták magát az elbeszélést is, újrakeretezve az érintett szövegek narratív rétegeit. Meglátásom szerint, a festészetben és a szobrászatban a korporalitás kérdése az irodalomhoz képest egészen más megvilágításba kerül, minthogy a képzőművészek testábrázolásai fizikai valójukban kerülnek a befogadó elé, szemben az irodalommal, amelynek a projekciós felülete a szöveg, fizikai valója pedig a nyomtatott könyv.

Az irodalom esetében tehát ez a kérdés korántsem egyértelmű. Azt nem állíthatjuk, hogy a testábrázolás 20. századi jelenség, gondoljunk csak akár a francia próza olyan fontos korábbi irányzataira, mint a libertinus vagy naturalista próza.⁵⁵ Így bár elmondható, hogy a testábrázolásnak van irodalmi hagyománya, azok narratívaképző és poétikai szerepét ritkán mérlegelte az irodalomtörténet-írás.⁵⁶

Amennyiben Descartes elméletét az irodalomba is átültetjük, a textualizált test nélkül tehát nem létezhet gondolkodó és cselekvő szereplő sem, ez az evidencia mégis a 21. századig váratott magára. Arról, hogy milyen szerepet tölthet be a test a klasszikus narratív sémákban, napjainkban számos elméleti diskurzus fogalmazódott meg. Daniel Punday *Narrative Bodies: Toward a Corporeal Narratology* című munkájában alkotja meg a korporális narratológia kifejezést, melyet a *Narrative's lost body* című szellemes bevezetőjében elsősorban egy

⁵⁴ Példának okáért a vizuális művészetek kortárs testábrázolásáról lásd: KÉRCZY Anna, *Tapogatózások: A test elméleteinek alakzatai*, Apertúra, 2009/2, <https://www.apertura.hu/2009/tel/kerchy-2/>.

⁵⁵ Franciaországban nagy hagyománya van a szexualitás szabad szellemű felfogásának, a testiség leplezetlen ábrázolásának, melynek gyökerei a felvilágosodás libertinus szellemében, továbbá a naturalizmusban keresendők. Gondoljunk csak Denis Diderot *A fecsegő csecsebecsék* c. regényére, de Sade márki műveire, vagy épp Émile Zola naturalista testábrázolásaira.

⁵⁶ Daniel PUNDAY, *Narrative's lost body* = D. P. *Narrative Bodies: Toward a Corporeal Narratology*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, 1–17.

elméleti hiányként definiál. Punday elmélete részben reakció a 20. század testközpontú tudományos párbeszédekre, részben pedig szükség, mivel a testről való aktív gondolkodásnak és élő diskurzusnak leginkább az irodalomban lett fogantatja. Elmondható ugyanis, hogy tömegesen kezdtek el megjeleníteni a korporalitást középpontba helyező irodalmi műalkotások, amelyekben az írott test identitásképző elemmé vált és a megírt testesemények pedig poétikailag formálták a narrativitást. Az előző fejezetben szereplő elméletírók mindegyikét tárgyalja a *Narrativ Bodies* című alpmű, Punday előszeretettel idézi őket és támaszkodik rájuk munkája során. Földes Györgyi – a magyar korporalitás-kutatás egyik fontos alakja⁵⁷ – mégis Merleau-Ponty és Elisabeth Grosz⁵⁸ munkásságával hozza leginkább összefüggésbe Punday identitásképző testfelfogását.

Merleau-Ponty egzisztencialista világképe ugyanis jelentős szerepet tulajdonít az elme megtestesülésének, a létezést elsődlegesen az individuum testet öltésétől függővé téve. A szubjektum teste tehát, „úgy van a világban, ahogyan a szív a szervezetben.”⁵⁹ A tudat és a test elemzése már a fenomenológiában és a hermeneutikában is kulcsfontosságú szerepet játszott, a korporális narratológiának pedig alapjává válik. A test-lélek dichotómia szétválasztásában Foucault lélek- és testkonceptiója is döntő. Foucault elhíresült mondása, miszerint „a lélek a test börtöne”⁶⁰ alapjaiban véve forgatja fel a test és a lélek klasszikus hermeneutikáját, egy egészen új értelmezési keretet adva a lélek megtestesülésének. Elisabeth Grosz *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* című műve és Daniel Punday fent említett írása között nemcsak címbéli áthallás található, hanem Punday tartalmában is támaszkodik az ausztrál filozófusnőre. Elisabeth Grosz legjelentősebb terminológiai újítása a *lived body*, azaz megélt test, melynek megalkotásához Merleau-Ponty filozófiájára támaszkodott, létrehozva ezáltal egy feminista

⁵⁷ A magyar korporalitás-kutatás nagy szakirodalommal rendelkezik, bár viszonylag csak szűk körben ismeretes irányzatról beszélünk. A *Corpus alienum* (jelenleg már passzív) kutatócsoport, melynek tagjai Földes Györgyi, Rákai Orsolya, Jablonczay Tímea, Schein Gábor, Deczki Sarolta, Horváth Györgyi, Széplaky Gerda és Földvári József, a 2010-es évek elején megalapozták a hazai testkutatást. Ebben a termékeny időszakban számtalan tanulmánykötet, folyóirat és publikáció született, illetve nemzetközi konferenciák is megrendezésre kerültek a témában. Ezt követően egy rövid holtidőszak következett be a hazai testkutatás történetében, ugyanakkor ma újra felfutóban van ez az irodalmi ágazat. Néhány reprezentatív kutatás a témában:

FÖLDES Györgyi, *A test, a tér és a tárgyak*, Alföld, 2013/7.

FÖLDES Györgyi, *Az önéletrajzi regény a korporális narratológia tükrében*, Filológiai Közöny, 2015/1.

FÖLDES Györgyi, *Jeltől a testig; A klasszikus narratológia találkozása a korporálissal*, Irodalomismeret, 2015/1.

FÖLDES Györgyi, *Test-szöveg-test: Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2018.

⁵⁸ vö. Elisabeth GROSZ, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

⁵⁹ Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012, 227.

⁶⁰ Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés – A börtön története*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1990, 43.

fenomenológiát.⁶¹ Azaz Grosz szerepe igen jelentőssé válik a testfeminizmus számára, mivel hangsúlyozza a testi megéléseknek sokféleségét, melyek értelemszerűen sok esetben a biológiai nemtől válnak függővé. Gondolatainak jelentőségét mutatja, hogy Jacques Lacan munkásságának feminista olvasatával egyúttal a kritikáját nyújtja⁶² a pszichoanalízis patriarchális elméletének.

A *másik* korporalitásban betöltött szerepe és Cixous l'écriture féminine-jének testi aspektusai egyaránt arra mutatnak rá, ahogy kortárs női irodalomban a testírás példátlan jelentőségre tesz szert. Fontos hangsúlyozni, hogy maga a korporális narratológia korántsem feminista tudományág, ugyanakkor a feministák *másik* – vagy éppen *abjekt* – fogalma itt is jelentős szerepet játszik. Számos olyan példát lehetne felsorolni, ahol a test narrativitásteremtő szerepe szubverzív módon kerül megjelenítésre, sok esetben pedig az elnyomást, a kulturálisan normaként láttatott testtől való eltérést jelenítik meg. Ilyen például az amerikai irodalomban az afroamerikai test, a testi betegségek vagy éppen a férfi függvényében történő női test ábrázolása. Nem kivétel ez alól Annie Ernaux prózája sem, melyet a továbbiakban elsősorban a korporalitás kontextusában vizsgállok. Az elemzésemben arra a kérdésre keresem a választ, hogy az önéletírás belső fokalizációja hogyan függ össze a testesemények narratívába történő beemelésével. A francia író erősen autoszociografikus írásai révén pedig a test és a személyes emlékezet, illetve a test és a társadalom viszonyrendszerét kívánom megközelíteni.

⁶¹ Joó Mária, *A feminista elmélet és a (női) test*, Magyar Filozófiai Szemle, 2010/2, 78.

⁶² lásd Elisabeth GROSZ, *Jaques Lacan – A Feminist Introduction*, London, Routledge, 1990. kiem. Joó Mária, *A feminista elmélet és a (női) test*, i. m., 78.

3. A textualizált test Annie Ernaux prózájában

Annie Ernaux életművének darabjai egyértelműen az önéletrajz műfajába tartoznak, így a *lejeune*-i terminussal élve egy önéletrajzi paktum⁶³ köttetik az olvasó és a szerző között, azaz az író és az elbeszélő személyének egybeesése a befogadó számára is nyilvánvaló. Bár Roland Barthes óta tudjuk, hogy a szerző „halott”,⁶⁴ ezért az elemzés során a szerzőt óhatatlanul eltávolítjuk a művétől, az elbeszélés és a cselekmény történésének ideje közötti távolság miatt e prózában valójában a narrátor és a re- és dekonstruált én⁶⁵ is egymástól elválasztandó entitás.

A múltbéli én a jelenbéli ént hívja életre, így vizsgálatuk természetesen szorosan összeforr, miközben el is különül. Ebből a kettősségből adódóan az elemzés során először külön vizsgálom az írás jelene és az elbeszélés jelene közé ékelődő idő ráhatását az elbeszélő által re- és dekonstruált én korporális megjelenítésére, majd elemzem az írott test (mint társadalmi létező) megformálását.

3.1. Test és emlékezet

Elmondható, ritka az olyan szerző, akinek az egész életműve a saját élet- és családtörténetén alapul. Ernaux-nál az erőteljesen jelenlévő női írás (*l'écriture féminine*) jegyein túl megfigyelhető az önéletrajzi és a szociográfia műfajiságával sajátosan ötvöződő autoszociobiografikus⁶⁶ írásmód. A már sokszor említett testírás és korporális narratológia is hasonlóképp erőteljesen meghatározza az írásait, a szakirodalom pedig legtöbbször Roland Barthes *écriture blanche*⁶⁷ fogalmával kapcsolja össze Ernaux írásmódját. Ezt a barthesi

⁶³ Philippe LEJEUNE, *Az önéletrajzi paktum* = P. L. *Önéletrajz, élettörténet, napló*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003, 17–46.

⁶⁴ Roland BARTHES, *A szerző halála* = R. B. *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 50–55.

⁶⁵ Első olvasatra meglehetősen tűnhet a „dekonstruált” melléknévi igenév használata a rekonstruált helyett/mellett, azonban maga Ernaux hivatkozik így a visszaemlékezésekben megjelenő felidézett énrre a *Lánytörténetben*: „Nem fiktív szereplőt konstruálok. Dekonstruálok a lányt, aki voltam.” in Annie ERNAUX, *Lánytörténet*, Budapest, Magvető Kiadó, 2020, 52.

⁶⁶ A műfaji megjelölés az írónőtől származik. Az autoszociográfiáról bővebben: Valérie BAINÉE, „I am she who does not speak about herself”: *The Impersonal Autobiography*, *The European Journal of Life Writing*, 2018/VII., 72–89.

⁶⁷ Alice BLACKHURST, *Le luxe de l'écriture: Writing Luxury in Annie Ernaux's *Passion Simple* and *Les Années**, *French Studies*, 2021/2, 222.

terminust továbbgondolva született meg az *écriture plate*⁶⁸ fogalma, vagyis a „mindenféle irodalmiasságot kerülő”⁶⁹ úgynevezett lapos írástílus, melyet elsődlegesen *A hely* című memoár kapcsán említenek.

Roland Barthes ezt az irodalomelméleti jelzős szerkezetet először Camus sallangmentességében látta és annak sajátos performatív írásmódjára⁷⁰ alkalmazta. Ernaux írásaiban az *écriture blanche* nem merül ki pusztán az egyszerű, letisztult és lényegre törő szentenciákban, amelyeken keresztül felidézi saját múltjának meghatározó pillanatait, hanem legalább annyira vonatkozik a narrátori megnyilvánulások performatív mivoltára, vagyis a metapoétikai betétek jelentőségére. Azonban ahhoz, hogy mélységeiben megértsük Barthes-féle fogalomalkotás fontosságát, elengedhetetlen magát a szerzőt idézni egy rövid bekezdés erejéig:

A stílus egy ismeretlen és titkos test dekoratív hangja; szükségszerűségként működik, mintha e növényi típusú fejlődés során csak egy vak és makacs metamorfózis végpontja lenne, amely *a test és a világ határán* létrejövő infranyelvből indult ki. A stílus sajátos csírajelenség, a Vérmérséklet átlényegülése. (...) a stílus mindig valóságos titok; ám referenciájának némasága nem a nyelvezet mozgékony és folytonosan halogató természetének következménye; titka *az író testébe zárt emlék*;⁷¹

Barthes a francia írók stílusát vizsgálva létrehozott egy kategorizációs rendszert, amely mellett hangsúlyozza az írói stílus misztikumát, egyediségét és megismételhetetlen voltát. Noha léteznek hasonló stílusban alkotó szerzők, ugyanakkor a különböző kategóriákon belül természetesen beszélhetünk egyfajta egyedi és megismételhetetlen belső hangról. Barthes értelemszerűen soha nem foglalkozhatott Ernaux-val, mindemellett egyfajta általános igazságként jelenti ki, hogy az egyéni stílus nyitja „az író testébe zárt emlék.”⁷² Ennél aligha tudnánk találóbb leírást adni Ernaux művészi törekvésére, amely szó szoros értelmében a testbe zárt emlékek feltárására irányul. Általános jellemző továbbá, hogy az ernaux-i narratíva két különböző síkon mozog: az írás jelenében és az emlékezés tárgyául szolgáló történés idejében – ily módon ötvözve a múltat és a jelent, az emlékezetet és az írás aktusát, amelyek kölcsönösen feltételezik egymás létezését.

⁶⁸ uo. 222.

⁶⁹ RADVÁNSZKY Anikó, *A megalázott emlékezet (Annie Ernaux: A hely; Egy asszony)*, 2023, <https://1749.hu/fuggo/kritika/a-megalazott-emlekezet-annie-ernaux-a-hely-egy-asszony.html>.

⁷⁰ Roland BARTHES, Az írás nulla foka = R. B. *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 42.

⁷¹ uo. 9.

⁷² uo. 9.

Az Ernaux-i önéletírásokban a történet elbeszélésénél jóval kisebb helyet foglalnak el a performatív szövegbetétek, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a kettő között fontossági sorrend állítható fel. A pszichoanalízis meghatározásában a narrativitásban a múlt mindig egyfajta „jelenbe hatoló múlt”.⁷³ Freud szerint a testet ért traumák feldolgozási ideje egyenesen arányos a trauma súlyosságával – hasonlóképpen az elbeszélés és a cselekmény ideje között eltelt idő arányítható a traumafeldolgozás idejével. Ennek értelmében Ernaux-nál legalább annyira beszélhetünk a testi tudattalan⁷⁴ intuitív feltárulkozásáról, mint a kognitív tudattalan felszínre töréséről. Ennek a szövegszintű dichotómiának, vagyis a testi tudattalan rekonstruálásának és a kognitív tudattalan narratív emléketöréseinek is eszköze az *écriture blanche*, amely a szűzsébe ékelődő metapoétikai betétek mellett az egyszerű és tárgyilagos írásmód segítségével védőfalat képezve tartja távol az elbeszélés tárgyául szolgáló traumát. Ez a kettősség a narráció időbelisége által megjelenik, a múlt a testi tudattalan színtere, míg az írás jelenében a kognitív tudattalan bontakozik ki.

Az írás aktusa felszínre hozza mindazt, aminek a személyes emlékezet gátat szab. Míg Freud alapvetően a gyerek- és fiatalkori szexuális abúzus emlékének továbbélését vizsgálja, Ernaux-nál a testi emlékek narratív identitásképző erővel bírnak és korántsem merülnek ki a szexualitásból. Az önéleti ihletettséggű visszaemlékezések testi aspektusa nála jóval összetettebb, ugyanis egyszerre foglalják magukba a származás, az identitás és a női test leírásának problematikáját.

3.2. Test és társadalom

Az ún. autoszociografikus írásmód Ernaux-nál legáltalánosabb értelemben az én társadalmi szereplőként való ábrázolásában nyilvánul meg. Az önéletírásokban történő önmeghatározás – és az attól elválasztatlan saját testhez fűződő viszony a legtöbb esetben a társadalmi környezet függvénye. Aligha kétséges, hogy e társadalmi kérdések tárgyalása, szociológiai jellemzők

⁷³ SZUMMER Csaba, *Emlékezeti torzítások és narratív igazság a pszichoanalízisben*, Magyar Filozófiai Szemle, 2019/3, 91.

⁷⁴ „A test tudattalanja jelentheti a test megéléséhez köthető, de a tudatból kiszorított tapasztalásokat, testképzeteket, a személy testvalóságának (corporeality) meg nem élt minőségeit, a vegetatív idegrendszer emlékeztetését és még sok minden mást.” kiem. INDRIES Krisztián, *A test kapcsolati mélylélektana: intercorporeális, projekció és introjekció*, Replika, 2021/3–4, 97.

poétikai szintre emelésében nélkülözhetetlen hatást gyakorolt a kor jelentős társadalomtudósa, Pierre Bourdieu.⁷⁵

Az életműben az illegális terhességmegszakításon vagy a szexuális erőszak határát súroló nemi aktus mellett a leggyakrabban említett trauma a vissza-visszatérő jelleggel említett *osztályátlépés* tapasztalata. Az író egy normandiai kisvárosban született, egy munkásosztályból épp csak kiemelkedő család egyetlen gyermekeként, innen válik a világvárosban élő, tanult, értelmiségi nővé. A retrospektív elbeszélő többnyire azokat az éveket idézi fel, amikor az osztályátlépés még egyáltalán nem, vagy csupán részben ment végbe, (ami az időben egymástól távol álló visszaemlékező elbeszélő és az egykori én közötti szakadékot tovább mélyíti.) Ahhoz, hogy megértsük ezt az összetett helyzetet elkerülhetetlen újra Pierre Bourdieu szavait idézni:

Annak esélyei, hogy az ember a saját testét a „kegyelmi állapot” és a szüntelen csoda felhangjaival élje meg, annál nagyobbak, minél inkább egyensúlyban van az eredendő tudás (némiképp abban az értelemben, amit az arisztokráciák tulajdonítottak az „eredet”-nek) a felismeréssel. Megfordítva: hogy az embert a testével (vagy beszédmódjával) kapcsolatban feszélyezettség, elfogódottság, rossz közérzet gyötörje, annak valószínűsége annál nagyobb, minél nagyobb a kettő (azaz: eredendő tudás és felismerés) közötti eltérés.⁷⁶

Pierre Bourdieu arra világít itt rá, hogy az általa „*kegyelmi állapotnak*” nevezett megélés – mely befolyásolja a saját test és a saját nyelv érzékelését – tulajdonképpen akkor létesülhet, ha a *kegyelmi állapot* alanya – és közvetlen környezete is – osztálytartó. Tehát a testükről ismeretes eredendő tudás változása minimális az osztálytartók esetében. Ellenben: az eredendő tudáshoz képesti felismerés annál nagyobb, minél nagyobb az eredendő társadalmi osztály és az átlépés útján szerzett társadalmi osztály közötti különbség. Ennek fényében úgy gondolom, különösen érdemes megvizsgálni az életműben az test szerepét a narratív identitás tükrében, továbbá a traumák által kiváltott elidegenedés elbeszélését.

⁷⁵ Bourdieu és az irodalom kapcsolatáról, valamint Ernaux-ra gyakorolt hatásáról:

Peter ALHEIT, *Autobiography and social climbing: The inevitable compulsion on self-reflexivity and its variants*, European Journal for Research on the Education and Learning of Adults, 2022/3, 301–313; Ève MORISI, *Annie Ernaux: politics lived and written*, French Cultural Studies, 2024/1, 3–16; Bethany LADIMER, *Cracking the Codes: Social Class and Gender in Annie Ernaux*, Chimères, 2022, 53–69; John R. W. SPELLER, *Bourdieu and Literature*, Cambridge, Open Book Publishers, 2011.

⁷⁶ Pierre BOURDIEU, *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről* = P. B. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 155.

3.2.1. A test és az osztályátlépés tapasztalata

Az elidegenedés eredetének nyomában vissza kell térni az ún. anya- és aparegényekhez, vagyis *A helyhez* és az *Egy asszonyhoz*. *A helynek* (*La place*) már a címe is rendkívül izgalmas, mely egyúttal utalhat a bourdieui a habitus-elmélet térszerkezeti okfejtéseire. A francia szociológus szerint létezik egyfajta absztrakt és kézzel fogható térfelosztás: az absztrakt térfogalom a fizikai és társadalmi teret érti. A társadalmi tér „felfogható egy olyan térképszerű térként, amely kirajzolja a pozíciók és a közöttük lévő relációk összességét”⁷⁷, míg a fizikai térre is konstrukcióként tekint, amely tulajdonképpen a megtestesülés által jön létre és ezen belül is további két kategóriát eredményez:

A biológiai mivoltunk és „világba vetettségünk” folytán a testünk egy bizonyos helyet (locus) foglal el a fizikai térben. E locus megadható abszolút terminusokban, egyfajta koordináta-rendszerbeli elhelyezkedésként (location), és relacionálisan is. Ez utóbbi az a pozíció, amely a többihez képest elfoglalt helyként (rank in an order) értelmezhető mind vertikálisan, mind horizontálisan. A hely Bourdieu szerint felfogható annak „kiterjedéseként” (range), amit a cselekvő a fizikai térben elfoglal (Bourdieu 1996: 11). A társadalmi tér tehát „kivetül” a fizikai térre: ezt a megélt, megtapasztalt teret Bourdieu bizonyos esetekben „elsajátított térként” értelmezi (Bourdieu 1996: 10, Berger 2018: 143).⁷⁸

Ez a *locus* tulajdonképpen az az *ernaux-i hely*, amely az eredendő tudást, az eredendő habitust megtestesítő gyerek- és fiatalok helyszíne, egyúttal az aparegény címe. Az első magyar kiadásban Szávai János a *La place*-t a tartalom fényében *Árulásként*⁷⁹ fordította, amellyel utalást tett a társadalmi osztályátlépőkben megszülető szégyenérzetre, ugyanakkor az eredendő tudástól való elfordulásra mint árulásra.

A saját test elidegenedésének narratívája az egész életművet átszövi, ez a két memoár mégis azért bír különös erővel, mivel a rekonstruált éntől való elidegenedés kiindulópontját jelölik ki: az elbeszélő által megtett metaforikus és valós utat a szülői életúthoz, értékrendhez, társadalmi osztályhoz és a gyerekkorhoz képest. *A hely* és az *Egy asszony* továbbá azért különleges darabjai az életműnek, mivel itt a visszaemlékezés fókuszában nem az egykori én

⁷⁷ NÉMETH Krisztina, *Társadalmi tér, fizikai tér és habitus: elméleti csomópontok és kutatási irányok*, Szociológiai Szemle, 2023/2, 59.

⁷⁸ Uo., 59.

⁷⁹ lásd Annie ERNAUX, *Árulás/Egy asszony*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1997.

áll, hanem az elbeszélőben élő rekonstruált anya- és apakép, továbbá a családi viszonyrendszer átalakulása. *A hely* és az *Egy asszony* két osztályátlépésről is tanúskodik: először a szülők lépnek ki a munkásosztályból és vállalkozóként kispolgári életvitelt folytatnak. Egy generációval később már azt láthatjuk, hogy a szülői mintát és buzdítást követve az elbeszélő is osztályátlépővé, elsőgenerációs értelmiségivé válik a családban. A fent említett két memoár ezekről a mind nyelvi, mind testi szinten kibontakozó nehéz tapasztalatokról ad számot.

Ahogyan az osztályátlépés, úgy az elidegenedett nyelv is egyfajta örökség. A művekben hangsúlyos a nagyszülők írástudatlansága, később pedig a szülők tájnyelvi dialektusa és a sztenderdtől eltérő nyelvhasználat. A nem normatív nyelvhasználat az apa szemszögéből egyfajta „rettegés, hogy *nincs a helyén*, hogy megszégyeníthetik.”⁸⁰ Az eredeti szövegben is dőlttel szedett *helynek*, vagyis az egyénre kiszabott *locus*nak az elhagyása, kockázattal jár, magában hordozza a megszégyenülés, a megsemmisülés lehetőségét. A szégyenerzés lehetőségét az osztálykülönbség családon belüli megléte is magában hordozza – amely talán sokkal fenyegetőbb, mint az idegen közegben való megszégyenülés. Az egy háztartásban élő apa és lánya viszonyában is leképződik ez az osztályszakadás, ami elsődlegesen az egymástól elfejlődő nyelvhasználatban bontakozik ki:

Minthogy a tanítónő folyton „javította” a beszédemet, később én is ki akartam javítani apámat, magyaráztam, hogy mit *nem szabad úgy mondani*. Iszonyú dühbe jött. Egy másik alkalommal: „Hogyne javítaná a beszédemet, ha ti is folyton hibásan beszéltek!” Sírtam. Apám kétségbe volt esve. Emlékeimben minden, ami a nyelvvel kapcsolatos, keserűség és fájdalmas megaláztatás, sokkal inkább, mint a pénz.⁸¹

Az *Egy asszony*ban ábrázolt anya-lánya kapcsolat más vérmérsékletű viszonyrendszerről árulkodik. Ez a kapcsolat nem az elfejlődést hordozza magában, az osztályátlépésben teljesül be ugyanis mindaz, ami valójában az anya életében csak egy vágyalom maradt:

Tanulási vágyát később rajtam keresztül élte ki. Esténként az asztalnál beszámoltatott az iskoláról, hogy mit tanultunk, hogy milyenek a tanárok. Szívesen használta a tőlem tanult szavakat, „tízperc”, „matek”, „suli”. Természetesnek találta, hogy „javítsam”, ha valamit „helytelenül” mondott. Nem azt kérdezte tőlem, hogy „éhes vagyok-e”, hanem hogy „kívánok-e uzsonnázni”. (...) Elolvasta azokat a könyveket, melyeket én olvastam, a könyvkereskedő tanácsára. Máskor felkapta a vicclapot, melyet valamelyik vendég felejtett ott, s nagyokat nevetve: „Ostobaság, mégis elolvassa az ember!”⁸²

A hely és az *Egy asszony* viszonyrendszere remek kiindulópont az életmű többi darabjának az elemzéséhez, mivel magukban foglalják mindazt az *eredendő tudást* és azt a meghatározott

⁸⁰ Annie ERNAUX, *A hely/Egy asszony*, Budapest, Magvető Kiadó, 2023, 37.

⁸¹ *Uo.*, 41.

⁸² *Uo.*, 100–101.

locust, amelyben az egykori, re- és dekonstruált én szocializálódott. Minden, ami örökölt attitűdként, társadalmi berögződésként megjelenik a további művekben, az valójában jócskán túlnyúlik a nyelven és a beszéden, testi aspektusokat ölt, ami szintén hitelesen ki tudja fejezni a személyiség változó rétegeit. Ahogy arra maga Bourdieu is rámutat, a test „nyelvként viselkedik, olyan nyelvként, amelyet nem annyira mi beszélünk, mint inkább rólunk mond valamit, a természet nyelveként viselkedik, mert lényünk, lényegünk legmélyebbre temetett, egyszersmind legigazabb (hiszen tudatos módon a legkevésbé ellenőrzött s egyben a legkevésbé ellenőrizhető) tartozékát tárja fel.”⁸³

3.3. Az elidegenített én

Ahhoz, hogy feltárjuk, mi ékelődik a saját testről való eredendő tudás és a későbbi felismerés közé, elengedhetetlen megvizsgálni az életmű további darabjait. Elmondható, hogy ezekben a regényekben a bourdieu-i értelemben a test valóságosan nyelvként viselkedik, illetve a hozott társadalmi normák és az individuum vágyainak ütközőpontjaként jelenik meg. Ezt a származás okozta belső konfliktust hozza felszínre a *Lánytörténet*ben ábrázolt szexuális aktus, *Az esemény* törvénytelen abortusza vagy *A fiúban* és az *Egyszerű szenvedélyben* megjelenő, a társadalmi normákkal szakító párkapcsolat.

A *Lánytörténet* értelmezhető (el)fejlődésregényként is, ahol bár tudatlanul és akaratlanul, az egykori én, vagyis Annie D., első szexuális tapasztalatai során először hagyja háta mögött a kispolgári, szigorú katolikus neveltetését. A *Lányregény* főszereplőjének tájékozatlanságára vall, hogy az eseményekhez képest sokkal később döbben rá, hogy az a bizonyos, felejtésre méltó *1958-as lány* nem ártatlan szerelmi kalandban vett részt a táborban, hanem tulajdonképpen erőszaktétel áldozataként vesztette el a szüzességét.

Ez a tudatlanság és a történetek miatt érzett szégyen olyannyira erőteljes, hogy évtizedek múltán is alakítója a memoár elbeszélésmódjának. A visszaemlékezés szövegbetétei és az elbeszélői szólamok miközben mindentudó elbeszélőt sejtetnek, mégis váltakoztatják a heterodiegetikus és homodiegetikus formát. Az 1958-as események leírásainak narrátora az egyes szám harmadik személyű elbeszélés révén heterodiegetikus formát ölt, és olyannyira

⁸³ BOURDIEU, *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről*, i. m., 151.

elhatárolódik múltbéli énjétől, hogy névleg is elkülönül tőle, lánykori nevét, az Annie D.-t, vagyis az Annie Duchense-t használva vagy egyszerűen az '58-as lányként hivatkozik rá. Ezzel már-már felszámolná leujeuni-i önéletírói paktumot, hacsak az önéletírásként való olvasást a homodiegetikus elbeszélő metapoétikai kiszólásai nem biztosítanák.

Ahhoz azonban, hogy jobban megértsük azt a távolságot, ami az elbeszélő és a visszaemlékezés tárgyát képző esemény között húzódik, az elbeszélés központi eseményéhez, a nemi aktushoz kell visszatérnünk. A szexuális erőszaktevés az első olyan trauma az életműben, ami egyúttal a saját én fölötti uralom elvesztésének a testi megnyilvánulásaként is jelentkezik. Ez kifejeződik abban a passzivitásban és eszközzé válásban, amivel az elbeszélő leírja Annie D. helyzetét: „A lány az ágyon egyszerűen asszisztál ahhoz, ami történik vele, és amiről egy órával azelőtt álmában sem gondolta volna, hogy megtörténhet vele – ez minden.”⁸⁴

Az aktusban való „asszisztálás” azonban traumatizáló történés, nemcsak a tábori közösségben pecsételi meg Annie D. megítélését, hanem testi nyomok is társulnak mellé. Ahogyan a szerény, visszahúzódó, szigorú katolikus neveltetésű lány társadalmi megítélése is megváltozik, úgy a fiatal, egészségtől kicsattanó test is átalakul: Annie D.-nek a tábor után először az elmaradozó menstruációjával majd hosszútávon a fertőzés veszélyével kell következményként szembenéznie.

Itt azonban közel sem ér véget a történet, hiszen az történések hirtelen jött mentális és testi teher evés- és testképzavart eredményeznek, amiről soha nem születik orvosi diagnózis. Annie D. hosszú évekig él együtt ezzel a betegséggel, csupán évekkel később, nevesíti saját maga számára. A betegség csak egy újabb, leküzdhetetlen akadályként jelenik meg, amely akarat és beleegyezés nélkül birtokolja a testet. Nincsen rá orvosság, sem gyógymód, csak úgy lehet rajta felülkerekedni, ha az akarat erősebbé válik, hasonlóképp az erőszak traumája is csak akkor leküzdhető, ha a megírás vágya erősebbé válik az emlék hatalmánál:

Ha elfogadom, hogy az emlékezet megkérdőjelezhető, és még legkérlelhetlenebb formájában sem vezet el biztosan a múlt valóságához, akkor is marad egy támpontom: hogy testi következményein keresztül ragadjam meg az s.-i élmények valóságát.⁸⁵

⁸⁴ Annie ERNAUX, *Lánytörténet*, Budapest, Magvető Kiadó, 2020, 40.

⁸⁵ uo. 85.

3.4. Testesemények narratívája

A fiú, az *Egyszerű szenvedély* és *Az esemény* c. művek nem csupán a narrátori nézőpont kapcsán találkoznak egymással: *A fiú* és az *Egyszerű szenvedély* elbeszélésének lezárása nyitja meg és hívja életre az *Az esemény* elbeszélését. „Gyakran szeretkezem pusztán azért, hogy rávegyem magam az írásra.”⁸⁶ – kezdi meg a narrátor a visszaemlékezést *A fiú*ban. „Azt remélem, hogy a lehető legvadabb vágyakozás, az élvezés vége meghozza számomra a bizonyosságot: a legszenvedélyesebb élvezet egy könyv megírása.”⁸⁷

Ez a felütés felidézheti bennünk Cixous-féle tézist *A medúza nevetéséből*, miszerint az „írás aktus, amely nemcsak meg fogja »valósítani« a nő cenzúrától mentesített kapcsolatát tulajdon szexualitásával, női-létével, utat nyitván saját erejéhez, de vissza is fogja adni neki tulajdonait, örömeit, szerveit, pecsét alatt tartott hatalmas testi birodalmait (...)”⁸⁸ Ez az szövegáthallás miközben felidézi az *écriture féminine* sajátos poétikáját, egyúttal előjelzése az írás és az elbeszélés legfőbb szervezőerejének, a korporalitásnak és a szexualitásnak, akárcsak az *Egyszerű szenvedély*ben, ahol a nyitókép egy pornófilm jelenete, amelyet az elbeszélő párhuzamba állít az elbeszélés céljával, mintegy motivációt jelöl meg, hogy az írásnak „ugyanolyan hatást keltenie, mint a nemi aktus látványának, szorongást és megdöbbenést, az erkölcsi ítélőerő felfüggesztését.”⁸⁹ E memoárok különlegessége épp abban áll, hogy a bennük ábrázolt szerelmi viszonyok meghökkentik és kimozdítják a befogadót a társadalmi normák diktálta konvenciókból.

Az idősödő női elbeszélő kapcsolata a nála jóval fiatalabb A.-val, a párizsi egyetemistával egyértelműen áthágja a társadalmi konvenciókat. Ez a testet kortalanná varázsoló kapcsolat azért is különleges, mivel visszaadja a már elveszett és feledésbe merült fiatalkort és annak minden sajátosságát. Az elbeszélő szavaival élve: „Első világom emlékezetét hordozza.”⁹⁰, vagyis a társadalmi felemelkedés előtti időkből ismerős miliőt és habitust. A kapcsolat tehát a múltba vezet vissza, megnyitva egy olyan lehetőséget, amely harminc évvel korábban, az író első házassága idején nem jöhetett volna létre, azonban most, vagyis a kapcsolat jelenében visszaad valamit a múltból, az egykori származási osztályból. A

⁸⁶ Annie ERNAUX, *Egyszerű szenvedély/A fiú*, Budapest, Magvető Kiadó, 2024, 57.

⁸⁷ uo. 57.

⁸⁸ Hélène CIXOUS, *A medúza nevetése*, i.m., 363.

⁸⁹ ERNAUX, *Egyszerű szenvedély/A fiú*, i.m., 9.

⁹⁰ uo. 62.

fiatal szerető – egyaránt anyagi és szellemi – támogatására tett kísérletek ugyanakkor annak a vágnak a kifejeződéseként értelmezhetők, hogy egyszerre osztozzanak a közös múltban és a közös jelenben egyaránt.

Az *Egyszerű szenvedély* a társadalmi normák helyett sokkal inkább a társadalmi konvenciók áthágásán keresztül bont íratlan törvényt. A memoár formájában megörökített kapcsolat középpontjában egy diplomata, nős férfi és egy középkorú, elvált nő, vagyis az elbeszélő állnak. A viszony ábrázolása ugyanakkor nem egy bűnös házasságtörésként van leírva, hanem a tiltottságából eredendően is egy érzelmektől túlfűtött, testi-lelki kaland formájában, melynek a legnagyobb örömét éppen a kiszámíthatatlansága adja. Míg *A fiúban* az elbeszélő egy felelősségteljes, gondoskodó attitűdöt ölt magára, addig az *Egyszerű szenvedély* narrátora a kapcsolat hevében szórakozottá válik, babonás szokásokban és hirtelen jött vallási vakbuzgóságban kezd el hinni, ezektől remélve a kapcsolat jövőjét.

A fiúban és az *Egyszerű szenvedélyben* ábrázolt viszonyok talán a legközvetlenebb és leginkább könnyed hangvételű darabjai az életműnek, ugyanakkor mindkettő a múlt egy másik fájdalmas és fontos epizódját idézi fel és készíti elő, mégpedig a nem kívánt terhesség és az illegális terhességmegszakítás elbeszélését. *A fiú* lezárásából tudjuk, hogy *Az esemény* az A.-val való kapcsolat idején íródott és a viszony a könyv megírásával együtt véget ért. A lezárás, akárcsak egy abortuszra utaló párhuzam, ekként szól: „mintha ki akartam volna szakítani és kivetni magamból, ahogyan azt a magzatot kivettem harminc évvel korábban.”⁹¹ Az *Egyszerű szenvedély* ezzel szemben az abortusz színhelyét idézi elő, ahová az elbeszélő több évtized távlatából visszalátogat, hogy szembenézzen fiatalok egyik legmeghatározóbb történéseivel. E szempontok mentén, ez a két memoár *Az esemény* c. regény megírásának egyfajta katalizátorának tekinthetők.

Az esemény, az életmű legtárgyasabb darabjaként az írónőtől szokatlan eufemizmust hordoz a címben, utalva az élet egyik fordulópontot jelentő (test)eseményére. Ahhoz, hogy megértsük, hogy mit jelent egy nem kívánt terhesség a 1960-as években, az *Egy asszonyhoz* kell visszatérni, melyben Ernaux utal arra, hogy anyjának „Két rémálma, hogy a fiúk börtönbe kerülnek, a lányok zabigyereket szülnek.”⁹² A nem kívánt terhesség egyúttal azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az elbeszélő visszacsúszik a származási osztályba – vagy az alá – és elveszítheti a tanulmányok adta jobb lehetőséget egy új életforma felé. A kispolgári osztályból való

⁹¹ uo. 70.

⁹² Annie ERNAUX, *A hely/Egy asszony*, Budapest, Magvető Kiadó, 2023, 82.

erőteljes kiszakadás vágya tehát annyira intenzív, hogy egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg az abortusz – még akkor sem, hogyha az a korban illegális tevékenységnek számít, a jogszabályok súlyosan büntetik a magzatelhajtást.

Az *események* sorozatának felidézése a terhesség észlelésétől egészen az abortuszig rendkívüli jelentőséggel bírnak. Nem csupán a testi tünetek rekonstruálására kerül sor, hanem a környezet és a körülvevő emberek pontos leírása is lényeges: a puritán környezet, az emberi kapcsolatok, amelyek átlényegülnek a krízishelyzetekben, amikor segítségre lenne szükség. A visszaemlékezésben megjelenő szereplők szinte kivétel nélkül elfordulnak a problémától, már-már tudomást sem vesznek róla, vagy éppen ki akarják használni a helyzetet – gondoljunk csak az erőszaktevési kísérlet jelenetére.

A testi kiszolgáltatottság motívuma folyamatosan visszatér az elbeszélésben. A narráció egy jelen idejű, e kiszolgáltatottságot felidéző eseménnyel kezdődik: az elbeszélő egy nőgyógyászati rendelőben várakozik egy nemibetegségeket vizsgáló teszt eredményére. Az élethelyzet okozta bizonytalanság és kontrolvesztettség érzése hívja elő azt a pillanatot, amikor az egykori én egy hasonló rendelőben éppen arra várt, hogy megtudja, valóban gyermeket vár-e. A várandósságról való megbizonyosodás és a terhességi kiskönyv egyaránt mögöttes tartalommal rendelkezik: az egykori én teljes mértékben elveszíti a teste fölötti önrendelkezését, immár nem ura saját testének. Ez nem csak jogi, hanem biológiai és pszichikai szempontból is értendő: a terhességi rosszulletek sorozata, az intim vizsgálatoknak való kitettség, a kilátástalanság és a szégyenteljes titok is mind a kontrollvesztés leírásaként jelenik meg. Az önveszélyes állapotig való sodródás, a házi praktikákkal megkísérelt abortusz és az ún. „angyalcsinálóhoz” tett látogatás mind kétségbeesett kísérletek a saját test fölötti teljes uralom visszaszerzéséért.

A magzattal való kapcsolat leírása is egyfajta reciprok módon jelenlévő kiszolgáltatott kapcsolatot tükröz: egy testileg – a szó szoros értelmében – elválaszthatatlan kapcsolat és egy megszületni nem tudó érzelmi kötődés. Ahogyan a cím eufemizál, úgy aposztrofál a magzat leírása: a magzatra való hivatkozás rendkívül nyers, pusztán *dologként*, *sejtcsomóként* van ábrázolva, amelyet az elbeszélő a lehető legtávolabb helyez mindentől, ami él, paradox módon mégis egy élő testbe vetett testként írja le. Az elbeszélés legmeghatározóbb jelenetei a kórházban töltött napokra való visszaemlékezés. Az abortusz ugyanis nem csak a magzaton tett erőszak jelképeként jelenik meg, hanem szülészeti erőszakot is ábrázol, melynek nyomai egy életre beleégnek a testbe. A kórházi ápolás és a műtét szintén felérnek egy osztályítéssel,

amely a test ellen elkövetett, a társadalmi különbséget is érzékelő orvos erőszakos viselkedésében nyilvánult meg.

A műben az abortusz a saját test fölötti teljeskörű önrendelkezésen túl a születés, a halál az élet párhuzamaként kerül leírásra, nem csupán abból eredendően, hogy a testesemény szempontjából egy terhességmegszakítás – vagy egy vetélés – hasonló fizikai folyamat, mint egy szülés, hanem a szimbólumok szintjén is. Az abortusz ugyanis kettőst jelentést hordoz: az újjászületést jelképezi, mely magában hordozza az én és az én vágyainak, lehetőségeinek újjászületését, továbbá egy paradox kapcsolatot az anyasághoz – az egykori én végső elszakadását a saját anyjától és a bizonyosságot a saját, jövőbeli anyaságáról.

Végezetül, Ernaux szavaival élve: „Csakis a rajtam kívüli személyekhez és dolgokhoz kötődő érzések emléke (...) tanúskodhat a valóságról. Egyedül az anyagi emlékezet megbízható.”⁹³ Ahogyan az elemzésben és annak elméleti kontextusában láthattuk, a testi tapasztalatokat magában foglaló anyagi emlékezet narrativitásban betöltött szerepe az életmű egészében rendkívüli jelentőséggel bír. Önnön szerepén túlnőve, a testbe zárt emlékek így válnak alakítójává az ernaux-i elbeszéléstechnikának.

⁹³ uo. 45–46.

Konklúzió

A korporalitás interdiszciplináris elméleti alapjairól kiindulva dolgozatom igyekezett rámutatni, hogy a testiség a testrepresentáció klasszikus paradigmájából kilépve az ezredforduló óta a korábbiánál is nagyobb szerepet játszik az irodalomban. Erre a folyamatra a 20. századi társadalmi folyamatok és azok elméleti vizsgálata egyaránt jelentős hatást gyakorolt. Éppen ezért Ernaux-művek vizsgálata előtt a széles elméleti háttér (feminizmus, pszichoanalízis, testelméletek, szociológia) felvázolását elengedhetetlennek láttam. Az írónőnél a női test egyszerre jelenik meg individuális és társadalmi konstrukcióként, a test nála nem csupán az emlékezés elsődleges katalizátora, hanem benne ütköznek össze a társadalmi normák és az egyén vágyai. Kijelenthető továbbá, hogy az ernaux-i narrációban és identitásképzésben a testeseményeknek és -traumáknak, illetve a társadalmi identitásnak legalább olyan szerepe van, mint az emlékezés kognitív folyamatának. Elemzéseimmel arra kívántam rámutatni, hogy a szövegben megjelenő ént nem lehet kizárólagosan tudati létezőként vizsgálni, hiszen ezekben a szövegekben sok esetben a test az emlékezés elsődleges katalizátora. Ugyanakkor Ernaux-féle önéletírások elbeszélője önálló (megtestesült) individuumként sem vizsgálható, a társadalmi aspektusok feltárása is szükséges ahhoz, hogy teljesebb képet tudjunk festeni az erőteljesen szociológiai aspektusú életmű testábrázolásáról és testfelfogásáról.

Bibliográfia

Felhasznált szakirodalom

Peter ALHEIT, *Autobiography and social climbing: The inevitable compulsion on self-reflexivity and its variants*, European Journal for Research on the Education and Learning of Adults, 2022/3, 301–313.

Valérie BAISNÉE, *“I am she who does not speak about herself”: The Impersonal Autobiography*, The European Journal of Life Writing, 2018/VII., 72–89.

Roland BARTHES, *A szöveg öröme: Irodalomelméleti írások*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Alice BLACKHURST, *Le luxe de l’écriture: Writing Luxury in Annie Ernaux’s Passion Simple and Les Années*, French Studies, 2021/2, 222.

BORGOS Anna, *Nők a pszichoanalízisben: (“Önök e szempontból kivételek...”)*, Lettre, 2006/3, <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00046/borgos.html>.

Pierre BOURDIEU, *A társadalmi és a szimbolikus tér* = P. B. *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002, 11–29.

Pierre BOURDIEU, *A testet öltő uralom*, Esély, 2002/2, 98–106.

Pierre BOURDIEU, *Férfiuralom*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.

Pierre BOURDIEU, *Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről* = P. B. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 151–164.

Judith BUTLER, *Julia Kristeva test-politikája* = J. B. *Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*, Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 153–171.

Hélène CIXOUS, *A medúza nevetése* = *Testes könyv II.*, szerk. KIS ATTILA Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus Kiadó, 1997, 357–380.

DARABOS Enikő, *„Mit akar a nő?”*, Alföld, 2002/10, <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00078/darabos.html>.

Loraine DAY, *Annie Emaux and Courbet's L'Origine du monde: The Maternal Body, Desire and Filial Identity in "Je ne suis pas sortie de ma nuit" and Passion simple*, French Forum, 2000/2, 205–226.

Simone DE BAUVOIR, *A második nem*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.

Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*, Helikon Irodalomtudományi Szemle, 1994/1–2, 21–35.

René DESCARTES, *Elmélkedések az első filozófiáról*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 1994, 34.

Natalie EDWARDS, *Gender and Generation: Elena Ferrante, Annie Ernaux and the Legacy of Simone de Beauvoir*, *Romance Studies*, 2022/3–4, 180–194.

FARKAS Katalin, *Descartes és az emberi elme természete*, *Korunk*, 2018/8, 9–11.

FERENCZI Sándor, *A korai magömlés jelentőségéről* = F. S. *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1991, 50.

Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés – A börtön története*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.

FÖLDES Györgyi, *Annie Ernaux Nobel-díjas*, *Élet és Irodalom*, 2022/41, <https://www.es.hu/cikk/2022-10-14/foldes-gyorgyi/annie-ernaux-nobel-dijas.html>.

FÖLDES Györgyi, *A test, a tér és a tárgyak*, *Alföld*, 2013/7.

FÖLDES Györgyi, *Az önéletírás egyszerű szenvedélye (A Nobel-díjas Annie Ernaux-ról)*, 2022, <https://1749.hu/fuggo/essze/az-oneletiras-egyszeru-szenvedelye-a-nobel-dijas-annie-ernaux-rol.html>;

FÖLDES Györgyi, *Az önéletrajzi regény a korporális narratológia tükrében*, *Filológiai Közlöny*, 2015/1.

FÖLDES Györgyi, *Jeltől a testig: A klasszikus narratológia találkozásai a korporálissal*, *Irodalomismeret*, 2015/1.

FÖLDES Györgyi, *Test-szöveg-test: Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2018.

Sigmund FREUD, *Három értekezés a szexualitásról*, Budapest, Helikon Kiadó, 2020.

Polly GALIS, *Sexuality and Corporeality in the Work of Annie Ernaux, Nancy Huston and Nelly Arcan*, The University of Leeds, 2018, https://etheses.whiterose.ac.uk/22713/2/PGalis_Doctoral%20Thesis.pdf.

Elisabeth GROSZ, *Jaques Lacan – A Feminist Introduction*, London, Routledge, 1990.

Elisabeth GROSZ, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

GYIMESI Tímea, *A hely, amit Annie Ernaux elfoglal*, *Magyar Tudomány*, 184/3, 2023, 347–357.

HÜBEL Szilvia, *A másik és a másság a feminista diskurzusban. Nyelvi játék és politikai ellenállás között*, *Korunk*, 2007, <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00123/2734.html>.

INDRIES Krisztián, *A test kapcsolati mélylélektana: interkorporealitás, projekció és introjekció*, *Replika*, 2021/3–4, 95–103.

Luce IRIGARAY, *A diskurzus hatalma, a nőiség alárendelése = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 483–490.

Matthew JANES, „*Entrer par effraction*”: *Reading and Writing Subjects in Annie Ernaux's Recent Work*, London, London Metropolitan University, 2011.

JOÓ Mária, *A feminista elmélet és a (női) test*, Magyar Filozófiai Szemle, 2010/2, 64–80.

Janine KELLETT, *A Study of Working Women in Selected Postwar Texts by French Women Writers*, Glasglow, University of Glasgow, 2000.

KÉRCHY Anna, *Tapogatózások: A test elméleteinek alakzatai*, Apertúra, 2009/2, <https://www.apertura.hu/2009/tel/kerchy-2/>.

KRICSFALUSI Beatrix, *Test = Média- és kultúratudomány*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix, KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, TAMÁS Ábel, Budapest, Ráció Kiadó, 2018, 194–209.

Jacques LACAN, *A fallosz jelentése*, Thalassa, 1998/2–3, 23–33.

Jacques LACAN, *God and the Jouissance of The Woman = Jacques Lacan and the École Freudienne*, eds. Juliet MITCHELL, Jacqueline ROSE, London, Macmillan Press, 1982, 137–148.

Bethany LADIMER, *Cracking the Codes: Social Class and Gender in Annie Ernaux*, Chimères, 2022, 53–69.

LAJOS Veronika, *Nők és szociokulturális idegenség: A feminizmus tudománytörténeti vázlata a szociokulturális antropológiában*, Szellem és Tudomány, 2020/1, 63–86.

Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum = P. L. Önéletírás, élettörténet, napló*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003, 17–46.

LÉVAI Katalin, *Feminizmus hullámai = L. K. Nők szerint a világ*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 15–65.

LÉVAI Katalin, *Feminizmustörténet – I.: A hatvanas évek lázadói*, Esély, 2001/1, 49–60.

MAÁR Judit (szerk.), *A francia irodalom története*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011.

MAGYAR Miklós, *A Sartre-Beauvoir-mítosz színe és fonákja*, Budapest, Napkút Kiadó, 2022.

Slobhán MCILVANNEY, *Annie Ernaux: un écrivain dans la tradition du réalisme*, Revue d'Histoire littéraire de la France, 1998/2, 247–266.

Chloë Taylor MERLEAU, *The Confessions of Annie Ernaux: Autobiography, Truth, and Repetition*, Journal of Modern Literature, 2004/1, 65–88.

Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012.

Anna MITGUTSCH, *Mi az, hogy „női irodalom”?*, Lettre, 1997/1, <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm>.

Haradhan MOHAJAN, *Four Waves of Feminism: A Blessing for Global Humanity*, Studies in Social Science & Humanities, 2022/1, https://mpira.ub.uni-muenchen.de/114328/1/MPRA_paper_114328.pdf.

Ève MORISI, *Annie Ernaux: politics lived and written*, French Cultural Studies, 2024/1, 3–16.

NÉMETH Krisztina, *Társadalmi tér, fizikai tér és habitus: elméleti csomópontok és kutatási irányok*, Szociológiai Szemle, 2023/2, 56–80.

POÓR Marianna, *Szubjektum, gender, szexus: A feminizmus irodalomtörténeti koncepciói*, Opus, 2010/5, 48–53.

Daniel PUNDAY, *Narrative Bodies: Toward a Corporeal Narratology*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

Jann PURDY, *Ethnographic Devices in Modern French Autobiography: Michel Leiris and Annie Ernaux*, Pacific Coast Philology, 2007/1, 24–36.

RADVÁNSZKY Anikó, *A megalázott emlékezet (Annie Ernaux: A hely; Egy asszony)*, 2023, <https://1749.hu/fuggo/kritika/a-megalazott-emlekezet-annie-ernaux-a-hely-egy-asszony.html>.

RADVÁNSZKY Anikó, *Az anyai terület visszavétele. Nő(iség), jelölődés és tér összefüggései Julia Kristevánál*, Helikon, 2003/2, 314–329.

RADVÁNSZKY Anikó, *Az eltűnt lány nyomában*, Élet és Irodalom, 2021/8, <https://www.es.hu/cikk/2021-02-26/radvanszky-aniko/az-eltunt-lany-nyomaban.html>.

Holly RUNDE, *Knowing my body, knowing myself: interpreting aborted corporeality in Annie Ernaux*, Revue de littérature générale et comparée, 2017/1, <https://journals.openedition.org/trans/1466?lang=en>.

eds. Bonnie G. SMITH, Nova ROBINSON, *The Routledge Global History of Feminism*, London–New York, Routledge, 2022.

John R. W. SPELLER, *Bourdieu and Literature*, Cambridge, Open Book Publishers, 2011.

SZÁVAI János, *Annie Ernaux diptychonja = Árulás/Egy asszony*, Annie ERNAUX, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1997, 166–168.

SZUMMER Csaba, *Emlékezeti torzítások és narratív igazság a pszichoanalízisben*, Magyar Filozófiai Szemle, 2019/3, 81–94.

TEGYEY Gabriella, *Női identitás, poétikai identitás: francia írónők a 19–20. század fordulóján*, Iskolakultúra, 2013/1, 29–31.

Lyn THOMAS, *Annie Ernaux, Class, Gender and Whiteness: Finding a Place in the French Feminist Canon?*, *Journal of Gender Studies*, 2006/2, 159–168.

Lyn THOMAS, Emma WEBB, *Writing from Experience: The Place of the Personal in French Feminist Writing*, *Feminist Review*, 1999/1, 27–48.

ZSÁK Judit, *A pszichoanalitikus elméletek hatása a társadalmi nem és a női szubjektum felfogására – különös tekintettel Hélène Cixous munkásságára*, Pécs, 2009, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15282/zsak-judit-phd-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Felhasznált szépirodalom

Didier ERIBON, *Visszatérés Reimsbe*, ford. FÁBER Ágoston, Budapest, Napvilág Kiadó, 2024.

Annie ERNAUX, *A hely/Egy asszony*, ford. SZÁVAI János, Budapest, Magvető Kiadó, 2023.

Annie ERNAUX, *Árulás/Egy asszony*, ford. SZÁVAI János, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1997.

Annie ERNAUX, *Az esemény*, Budapest, ford. LŐRINSZKY Ildikó, Magvető Kiadó, 2023.

Annie ERNAUX, *Egyszerű szenvedély, A fiú*, ford. LŐRINSZKY Ildikó, Magvető Kiadó, 2024.

Annie ERNAUX, *Évek*, ford. LŐRINSZKY Ildikó, Budapest, Magvető Kiadó, 2021.

Annie ERNAUX, *Lánytörténet*, ford. LŐRINSZKY Ildikó, Budapest, Magvető Kiadó, 2020.

Édouard LOUIS, *Akik megölték az apámat*, ford. PATAKI Pál, Budapest, Napvilág Kiadó, 2024.

Édouard LOUIS, *Egy asszony küzdelmei és átváltozásai*, ford. PATAKI Pál, Budapest, Napvilág Kiadó, 2024.

Édouard LOUIS, *Leszámolás Eddyvel*, ford. PATAKI Pál, Budapest, Ab Ovo Kiadó, 2015.